

EBÛ TÂLİB EL-MEKKÎ (386 / 996) VE BAZI HADİS MESELELERİNE BAKIŞI

Doç.Dr. Bilal SAKLAN

GİRİŞ

Hz. Peygamber(s.a.v.)'in Sünneti, hiç bir İslam âliminin müstağni kalamayacağı temel kaynaklardan birisidir. İslâmî ilimlerin muhtelif dallarında kaleme alınan eserlerin hemen hepsinde, konuların izahı veya ileri sürülen görüşlerin desteklenmesi esnasında Kur'an-ı Kerîm ayetlerinin yanında, Rasûlullah'ın (s.a.v.) mübarek söz ve uygulamalarına da müracaat edilmiştir. Tefsir, Fıkıh ve Kelâm gibi temel İslam bilimlerinde olduğu gibi, Ahlak ve Tasavvuf ilimlerinde de durum böyledir.

Temel İslâmî ilimlerle meşgul olan âlimlerin Hadis ilimlerine bakış tarzı, onları kullanım biçimleri ile kullanılan malzemelerin mahiyetinin farklılık arzettiğini görmekteyiz. Bazıları hadislerin daha çok itikadla alâkalı olanlarıyla ilgilenirken diğer bir kısmı ahkâmla, kimileri de Kur'an-ı Kerîm ayetlerini açıklayan kısımlarıyla uğraşmışlardır. Bunların yanında, sünnet malzemesini daha çok teknik yönden değerlendirmeye çalışan usûl âlimleri de olmuştur. Bunlar içerisinde sûfîlerin genellikle müslümanın zühd, ahlak ve irfan yönleriyle alâkalı hadislerle ilgilendikleri müşahade edilmektedir. Muhteva açısından farklılık arzeden bu hadisler, ortaya konan kriterlerden dolayı, sıhhat açısından da değişiklik göstermektedir.

Sûfîlerin Hadis ilimlerine bakışlarıyla, sünnet malzemesini kullanım tarzlarının ve bu malzemenin mahiyetini; kemiyet ve

keyfiyet bakımından, diğer İslâmî ilimlerle meşgul olmuş âlimlerden farklılık arzedip etmediği hususu hep merak edilegelmiştir. Çünkü bu zümrenin davranış ve yaşayışları ile müslümanlar üzerinde çok büyük güven telkin etmelerine mukabil, târihen bilinen bir gerçektir ki, iyi niyetle de olsa, içlerinden bazılarının ismi hadis uydurma faaliyetlerine karışmıştır. Bundan dolayı bu meşrebdeki insanların Hadis ilimlerine karşı tavırları ile kullanmış oldukları sünnet malzemesinin muhteva, sıhhat ve kaynaklarının tesbit edilmesinin sayısız faydaları olacaktır. Böylelikle sûfilerin Hadisçilik yönleri ortaya çıkacak, eserlerinin kıymet durumu tesbit edilecektir. Bu düşünce ile sünnî Tasavvuf Târîhinde önemli bir yeri olan ve "el-Luma" sahibi Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî (378 / 988) ve "Taarruf" ve "Maâni'l-ahbâr"ın müellifi Ebû Bekir Muhammed el-Kelâbâzî (380 / 990) ile birlikte H.IV. asır tasavvuf anlayışına damgasını vurmuş Ebû Tâlib el-Mekkî'nin bazı Hadis meseleleri üzerindeki görüşlerini bu çalışmada değerlendirmeye çalışacağız. Böylece, genelde mutasavvıfların özellikle de H. IV. Asır sûfilerinin Hadis ilimlerine bakışlarına ışık tutulacaktır. Ayrıca, Ebû Tâlib el-Mekkî'nin kaleme almış olduğu ve günümüze kadar gelme şansını elde etmiş, araştırmanın temel kaynaklarından olan yegâne eseri Kûtu'l-Kulûb da Tasavvufun ilmi ve ameli meselelerini konu edinen, yazılı temel kaynaklardan birisidir.

Biraz önce de arzettiğimiz gibi, bu çalışmanın gayesi, meşhur sûfinin bazı Hadis meselelerine bakışını tesbit etmektir. Esasen onun sûfilik yönü, tasavvuf ilimindeki metodu, Kahire Üniversitesi Dârü'l-ulûm Fakültesi Öğretim Üyelerinden Dr. Abdülhamîd MEDKÛR'un "Ebû Tâlib el-Mekkî ve Menhecuhu's-Sûfî" isimli master çalışmasında¹; meşhur eseri Kûtu'l-kulûb'un

¹ Abdülhamîd Abdülmünîmî Medkûr, *Ebû Tâlib el-Mekkî ve Menhecuhu's-Sûfî*, (Basılmamış Master tezi) Kahire, 1972

özellekle tasavvufî mahiyet arzeden hadisleri esas alınarak yapılan Hadis metodolojisi açısından değerlendirilmesi de tarafımızdan **“Kûtu’l-kulûb’daki Tasavvufî Hadislerin Hadis Metodolojisi Açısından Değeri”** adlı doktora çalışmasında² ele alınmaya çalışılmıştır. Daha çok adı geçen son araştırmadan istifade ile yapılacak bu çalışmada Ebû Tâlib el-Mekkî’nin bu yönü incelenecektir.

Ebû Tâlib el-Mekkî ve Bazı Hadis Meseleleri ifadesinden kastedilen, adı geçen şahsın daha çok Hadis ilimleri ile, bazı teknik problemler karşısındaki tutumudur. Bu başlık altında Ebû Tâlib el-Mekkî’nin sünnet anlayışı, Hadis rivâyeti gibi bazı teknik konular tartışılacak ve söz konusu konularda Ebû Tâlib’in düşüncelerinin, Hadis usûlcüleriyle uyuşup uyuşmadığı tesbit edilmeye çalışılacaktır.

Görüşleri tartışılacak olan kişinin tanınmasının gerekliliği bilinen bir gerçektir. Kimdir? Hangi şartlarda yetişmiş, kimlerden ders okumuştur, yetiştirdiği önemli simalar var mıdır? bıraktığı eserler nelerdir?, gibi sorulara cevap aramak, kısaca Ebû Tâlib el-Mekkî’yi tanımaya çalışmak, ileri sürmüş olduğu görüşlerin sağlıklı olarak değerlendirilmesinde etkili olacaktır. Bunun için çalışmaya müellifi kısaca tanımakla başlayacağız.

Bunları araştırırken müracaat edilecek temel kaynaklar şunlar olacaktır:

Evvela Ebû Tâlib el-Mekkî’nin hayatı, başta Hatîb el-Bağdâdî (463 / 1071)’nin **“Târîh”**i olmak üzere genel nitelikli teracim kitapları ile sûfîlerin hal tercemelerini konu edinen temel kaynaklardan araştırılacak, zaman zaman da kendi eserlerinde yer alan konu ile alâkalı ipuçları değerlendirilecektir.

Bazı Hadis meseleleri hakkındaki düşüncelerini tesbit

² Bilal Saklan, *Kutul-Kulub’daki Tasavvufî Hadislerin Hadis Metodolojisi Açısından Değeri (Basılmamış doktora tezi) Konya, 1989*

etmek, onları tartışmak için de, eseri Kûtu'l-Kulûb temel kaynak olacaktır. Mukayese ve tartışmanın sağlıklı yapılabilmesi için, temel Hadis usûlü eserleri de, yine el altında bulundurulacak kitaplardandır.

Araştırmanın sonuçları çalışmanın sonunda arzedilecektir.

Şimdi bu plan dahilinde konuları sırasıyla işlemeye çalışalım.

I) EBÛ TÂLİB EL-MEKKÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

A) HAYATI

Tarikatın incelikleri konusunda benzersiz³, tatbikî tasavvufun örnekleriyle dolu ve sünnî tasavvufun ilk kaynaklarından⁴ olan **Kûtu'l-kulûb** sahibi Ebû Tâlib el-Mekkî'nin hayatı hakkında maalesef yeterli bilgiye sahip değiliz. Genellikle sûfi olarak şöhret bulmasına ve başta **İmam Gazzâli (505 / 1111)** olmak üzere, **Abdülkadir el-Ğeylânî (561 / 1167)** ve **Sühreverdî (632 / 1235)** gibi sûfilerle, **Şâzelî** tarikatı üzerinde etkili⁵ olmasına rağmen bilhassa mutasavvıfların hal tercemelerini konu edinen kaynak eserlerde bu büyük âlimin biyografisine ait bilgilere tesadüf edilmemektedir.⁶ Genelde birbirinden nakil durumunda

³ Katib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1361

⁴ Süleyman Uludağ, *Doğuş Devrinde Tasavvuf, Taarruf*, s.17-18

⁵ Bilal Saklan, *Kûtu'l-kulûb*, s.62-74

⁶ Nitekim Ebû Tâlib'in vefatından sonra kaleme alınmış Süleimî(412/1021)'nin "Tabakatu's-Süfiyye" ile Ebû Nuaym (430 / 1038) in çok sayıda zahid ve sûfinin hal tercemesini anlatan ve oldukça hacimli olan "Hilyetu'l-evliya"sında müellifimiz hakkında bilgi verilmemektedir. Aynı şekilde, meşhur mutasavvıfları anlatan; Kuşeyrî

bulunan Târîhi kaynaklarda. Ebû Tâlib el-Mekkî ile alâkalı ilk bilgilere **Hafîb el-Bağdâdî**'nin "**Târîhu Bağdad**"ında tesadüf etmekteyiz. Müellifimizin tanınmasında yeterli olmayan kırıntı kabilinden bu bilgilere geçmeden önce, Mekkî'nin yetişmesinde etkili olan devrin; siyâsî, ictimâî ve kültürel yapısına kısa da olsa göz atmakta fayda mülâhaza etmekteyiz. Çünkü, bilindiği gibi her çağ, içinde yaşayanlara çeşitli yönleriyle etkili olmaktadır.

Ebû Tâlib el-Mekkî'nin hayatının tümü veya büyük bir kısmı H.4/M.10 asırda geçmiştir. Bu asırda, İslam âlemi siyâsî otorite açısından buhranlı ve istikrarsız bir durum arz etmektedir. Abbasi hilafeti dağılma noktasına gelmiş, sultanı altındaki beldeler, çeşitli gruplar tarafından taksim edilmiştir. Doğuda ve batıda Mahallî Sultanlıklar kurulmuştur.⁷ Hilafet merkezi durumunda bulunan Bağdat, Karmetîler tarafından muhâsâra altına alınmış, diğer islâm beldeleri de yine Karmetîlerin hücumlarına maruz kalmıştır.⁸ Hilafet devletinin dış ülkelerde de itibarı kalmamış, Rumlarla yapmış oldukları pek çok harbi kaybetmişlerdir.⁹ Yine bu dönemde Abbasileri tehdit eden başka bir devlet de Fâtimîlerdir.¹⁰

(465/1072)nin "Risale"sinde, İbnu'l-Cevzi'nin "Sıfetu's-safve"sinde, Feriddüddin Attâr (620 / 1220) in "Tezkîratu'l - Evliyâ"sında, İbnu'l Mulakkın (804 / 1401)'in "Tabakâtu'l - evliyâ"sında, Şa'rânî (973 / 1565) nin "et-Tabakâtu'l - Kübrâ"sında ve Münâvî (1031/1621)nin "el-Kevâkibu'd-durriyye"sinde de Ebû Tâlib el-Mekkî'den söz edilmemektedir.

⁷ İbnu'l-Esir, Kâmil, VIII, 323-324; İbnKesîr, Bidâyet, XI,84

⁸ İbnu'l-Kesîr a.g.e. XI, 81,147,149,157

⁹ İbnu'l-Kesîr, a.g.e., VIII, 604-605; İbnKesîr, a.g.e., XI, 329; Adam Metz, Hadara, I,26

¹⁰ İbnu'l-Kesîr, a.g.e., VII, 24,590; İbnKesîr, a.g.e., XI,266

Devlet otoritesinin kaybolduğu, vatandaşın devletine güvenini yitirdiği bu dönemde, gruplar arasında sık sık çatışmalar çıkmış ve bu sebeple pek çok kişi ölmüştür.¹¹ Bu çatışmalar çoğu zaman şia ile Ehl-i Sünnet arasında olmuştur.¹²

Devletin üst tabakasında israf, servet ve lükse düşkünlük akıllara durgunluk verecek düzeyde¹³ iken, buna mukabil halk sefil ve perişan bir vaziyette hayatını sürdürmeye çalışmaktadır.¹⁴

H. IV. asır, genel siyâsî istikrarsızlıklara rağmen, özellikle felsefi ve kültürel hareketler açısından oldukça canlıdır. Bunda halifeler ile üst düzey devlet adamlarının rolü büyük olmuştur. Çünkü bazıları bu tür faaliyetlere ya bizzat iştirak etmişler veyahut da meclislerde hazır bulunmuşlardır.¹⁵

Yine bu dönemde, büyük kütüphanelerin inşası da ilim hayatına canlılık getiren unsurlardandır.¹⁶

Bu asırda, İslâmî ilimlerin muhtelif dallarında kıymetli âlimlerin yetiştiklerini müşahede etmekteyiz. Mesela, Hadis ilmi sahasında; Ebû Cafer et-Tahâvî (321/933), İbn Ebî Hâtim er-Râzî (327/939), İbn Hibbân el-Bustî (354/965), Bezzâr (354/965), üç Mu'cem sahibi Taberânî (360/971), Hadis usûlünün ilk müelliflerinden kabul edilen Râmehörümüzi (360/971), İbn Adıyy (365/976), Dârakutnî (385/995), büyük hafız, imâm ve "Meâlimu's-Sünen" sahibi Hattâbi (388/998) ve Ebû Abdullah İbrî Mende (395/1005) gibi pek çok âlim yetişmiştir.¹⁷

Fıkıh sahasında, dört büyük mezhebin halk üzerinde önemli

¹¹ İbnu'l-Kesir, a.g.e. XI, 49

¹² İbnKesir, a.g.e., XI, 203-204

¹³ İbnKesir, a.g.e., XI, 282,322,323

¹⁴ İbnKesir, a.g.e., XI, 213,302,306

¹⁵ Hasen İbrahim, Târîh, III, 332 vd.

¹⁶ Adam Metz, a.g.e., I,322 vd.

¹⁷ İbnKesir, a.g.e., XI,259,270,317,324,336.

etkileri vardır. Hatta bu dönemde, tebaaları arasında bazan ölümle sonuçlanan korkunç çatışmalara varacak ihtilâflar zuhûr etmiştir.¹⁸ Bu mezheplerin yanında, **Muhammed b. Cerîr et-Taberî (310/923)**¹⁹ ile **Zâhiriyye**²⁰ ve **İmâmiyye** mezhepleri de taraftar bulmaya başlamıştır.²¹

Tefsir sahasında ise, yine İbn Cerîr et-Taberî rivâyet tefsirinin temel kaynaklarından olan "**Câmiu'l-beyân**" ını kaleme almıştır.²²

Tasavvuf anlayışı H.III. asırda olduğu gibi yine **Kitap ve Sünnet**'e istinad etmektedir.²³ Bu dönemde tasavvuf sahasında, "**el-Luma**", "**et-Taarruf**" ve "**Kûtu'l-kulûb**" gibi tasavvuf ehlinin akâidini şerhedici kitaplar telif edilmiştir. Bu eserlerde, sûfilerin takip etmeleri gerekli usûl ile, yakîn ehlinin makam ve halleri gibi konular incelenmiş; velâyet, kerâmet, fenâ, tevhîd ve ma'rifet gibi meselelerde görüşler beyan edilmiştir.²⁴

İşte böyle siyâsî, ictimâî ve ilmî bir çevre içerisinde yetişmiş, daha çok meşhur eseri **Kûtu'l-kulûb** ile birlikte anılan ve "**el-Müzekkir**"²⁵, "**el-Vâiz**"²⁶, "**ez-Zâhid**"²⁷, "**es-Sûfi**"²⁸ ve "**el-Üstâz**"²⁹ gibi özelliklerle nitelendirilen müellifimizin tam ismi;

¹⁸ İbnu'l-Kesir, a.g.e., VII,134,213,307,309

¹⁹ İbnu'l-Kesir, a.g.e., IX,136; Adam Metz, a.g.e., I,390

²⁰ İbnu'l-Kesir, a.g.e., IX,168; Adam Metz, a.g.e., I,389

²¹ İbnu'l-Kesir, a.g.e., IX,178

²² İbnKesîr, a.g.e., XI, 145,146

²³ Abdülhamîd Medkûr, Ebû Tâlib al-Mekkî, s.16

²⁴ Süleymî, Tabakat, Mukaddime, s.49-50

²⁵ İbnKesîr, Bidâye, XI, 319

²⁶ İbnKesîr, a.g.e., XI, 319, Zehebî, Mizân, III, 655; İbn Hacer, Lisân, V,300.

²⁷ Zehebî, a.g.e., III, 655; İbn Hacer, a.g.e., V.300.

²⁸ Bağdatlı İsmail Paşa, Hediyetü'l-ârifin, II, 55

²⁹ Zehebî, İber, II, 170

Ebû Tâlib Muhammed b. Ali b. Atiyye el-Hârisi³⁰ el-Acemî³¹ el-Mekki³² dir.

Târihçiler, Ebû Tâlib el-Mekki'nin doğum târihi hakkında bilgi vermemekte, sadece onun aslen **Cebel³³** halkından olduğuna işaretle yetinmektedirler. Ebû Tâlib el-Mekki daha sonra **Mekke**'ye hicret etmiş, orada yetişmiş ve gelişmiş, bundan dolayı da oraya nisbet edilmiştir.³⁴ Kaynaklar bu hicretin ne sebepleri, ne tarihi ve ne de kendisine bu hicrette eşlik edenler hakkında bilgi vermektedir. Belki pekçok kişide olduğu gibi "**Hız. Peygamber'e yakın olma**" fikri bu hicrette de etkili olmuş olabilir. Mekke'de

³⁰ "el-Hârisi" pek çok kabile için nisbet olarak kullanılmıştır. Hâris ve Hârise bunlardandır. İbn Hallikân Ebû Tâlib'in bu kabilelerden hangisine nisbet edildiğini bilmediğini söylemektedir. Bkz., *Vefeyât*, IV, 303-304.

³¹ Irak-ı Acem'de doğduğu için "El-Acemî" denilmiştir. Bkz., İbnu'l-İmad, *Şezerat*, III, 120.

³² Mekke'ye nisbetle "Mekki" denilmiştir. Bkz., *Semâni, Ensab*, XII, 417; İbnu'l-Esir, *Lübab*, II, 174-175; Şihabuddinel-Hazreci (924/1518), "*Nesimu'r-rıyaz*" adlı eserinde Ebû Tâlib el-Mekki'yi "Ebû Muhammed b. Ebi Tâlib" şeklinde isimlendirmiş ve Kurtûba'lı müfessir Mekki b. Ebi Tâlib (437/1045)'le karıştırmıştır. Bkz., a.g.e., I 175-176. Sıddık Hasan Han da (1307/1889) "*Ebcedu'l-ulûm*" adlı eserinde Ebû Tâlib el-Mekki'yi "eş-Şeyh Ebû Tâlib Ekmeli" şeklinde ifade etmiştir. Kaynakların hiçbirinde tesadüf ettiğimiz bu nisbet tarzını, dipnot ve indekste de böyle zaptedilmesine rağmen matba hatasına hamle ediyoruz. Bkz., a.g.e., I 352.

³³ Pek çok beldeye ad olan "Cebel", İran'ın batısına düşen ve sonraları Irak-ı Acem diye anılan bölgenin ismi olmuştur. İsfahan, Hemedan ve Rey bu bölgenin önemli şehirleri arasında yer almaktadır. (Geniş bilgi için bkz., Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, II, 99; C. Le Strange, *Buldân*, s.226 vd., J.H.Kramers, "İran", I. A., V/2, 1013-1014.)

³⁴ *Semâni* ve İbnu'l-Esir pek çok insanın oralı olmamakla birlikte Mekke'ye nisbet edildiğini söylerler. Bkz., XII, 412, *Bidâye*, XI, 319.

bazı şeyhlerle karşılaşmış, tanışmış, onlardan ilim almıştır. Mesela bid'atın şuyû bulmasından korkarak Bağdat'ı terkederek Ebû Bekir el-Acurri(360/970)³⁵ ile Ebdal'dan biri olarak kabul ettiği Ebû Ali el-Kirmani³⁶ bunlardan bazılarıdır.

Ebû Tâlib el-Mekkî, Bağdat'a gitmiş, Semâ'ı mubah kabul etmesinden dolayı da Bağdat'ın Hadis şeyhlerinden Abdussamed b. Ali ile arasında ihtilâf meydana gelmiştir. Abdussamed, Ebû Tâlib'in yanına girmiş, onu semâ yaparken görünce ayıplamıştır. Fakat Ebû Tâlib el-Mekkî ona okuduğu bir şiirle cevap vermeye kalkışınca Abdussamed kızarak yanından çıkmıştır.³⁷ Abdussamed b. Ali'nin 354/957 senesinde Bağdat'ta vefat ettiğini³⁸ bildiğimize göre, Ebû Tâlib'in Mekke'den ayrılışı bu tarihten önceye tesadüf etmelidir.

Ebû Tâlib, Bağdat'tan sonra Basra'ya gitmiş ve şeyhi Ebû'l-Hasen b. Sâlim'le karşılaşmıştır.³⁹ Ebû Tâlib'in hocasıyla karşılaşp görüşmesi Hicri 4. asrın ortalarında olmalıdır. Zira Tarihçiler İbn Sâlim'in vefat târihini 350/961 ile 360/970'li yıllar olarak göstermektedirler.⁴⁰ Ebû Tâlib, bilahere Basra'yı terkedip tekrar Bağdat'a gitmiştir. Bağdat'a gelişinde insanların ilgi odağı haline gelmiş ve orada kendisi için Va'z meclisleri

³⁵ Kûtu'l-kulûb, I, 377; İbnu'l-Esir, Bidâye, XI, 270.

³⁶ Kûtu'l-kulûb, II, 248.

³⁷ Bu hadisenin tafsilâtı için Bkz., İbnu'l-Esir, Bidâye, XI, 320.

³⁸ Hatib, Târih, XI, 41; İbnu'l-İmad, Şezerat, II, 373.

³⁹ Kûtu'l-kulûb, II, 153, 192, 294.

⁴⁰ Mesela, İbnu'l-Esir, Kâmil'de (VIII, 582) vefat Târihi olarak 356/966 yılını gösterirken, İbnu'l-İmâd, Şezerât'da (III, 36) kesin bir Târih verneksizin 350/970 arası demiş, Yâfi'de Mir'ât'da (II, 73) 360/970 yılında vefat edenler arasında sayılmıştır.

akdetmişlerdir.⁴¹

Kûtu'l-Kulûb'u incelediğimizde, Ebû Tâlib'in Bağdat'ta anlatmış olduğu vaaz konularının büyük bir kısmını tahmin edebilmekteyiz. Genelde; kalb temizliği, amel ve niyyette ihlas, murâkabe ve nefsin arzularına muhalefet gibi konuların yanında, vakti; namaz, oruç, Kur'an tilaveti, zikir, fikir ve istiğfar gibi ibâdetlerle geçirmek meselelerini anlatmış olmalıdır. Aynı şekilde, sâlihlerin makamları, yakîn ehlinin halleri, âbidlerin ihlası gibi tasavvuf ağırlıklı konular da, herhalde yine vaaz malzemelerindedir. Zaman zaman, konuşmalarında muasırlarından bazı kişi ve grupları "Selef" in yolundan ayrılmak, dünyanın pisliklerine dalmakla" tenkid ettiğini de sanmaktayız.

Ebû Tâlib'in bu vaazlarından birinde, şöyle bir söz söylediği kaynaklarda nakledilmektedir: "**Mahlûkâta, Hâlık'tan daha zararlısı yoktur**". Bu söz üzerine, insanlar onu bidat ehlinen sayarak terketmişlerdir.⁴²

Bazı Târîhçiler, bu sözün Ebû Tâlib'e nisbetinden pek emin olmamışlar ve özellikle nakildé olabilecek bir hata üzerinde durmuşlardır. Nitekim bu kanaatte olan **Taşköprüzade(967/1559)** "Miftahu's-saâde" adlı eserinde şöyle demiştir: "Ebû Tâlib el Mekki'nin durumu bu sözü söylemeye müsait değildir. Eğer rivâyette sıhhati zedeleyici bir durum söz konusu değil ise, bu söz, sekr halinde söylenmiş olmalıdır. Bu ise affedilir".⁴³ Aslında; onun, Kûtu'l-Kulûb'da, Allah'ın rahmetinin genişliği kullarına karşı lütuf ve fazlı, onları affetmesi gibi konuları işlerken sarfetmiş olduğu şu söz probleme ışık tutmaktadır" "**Kula en zararlı olan,**

⁴¹ Hatîb, a.g.e., III, 89; İbn Kesîr, Bidâye, XI, 319.

⁴² Hatîb, a.g.e., III, 89; İbnü'l-Cevzî, Muntazam, VII, 189; İbn Hallikân, Vefeyât, IV, 303; Safedî, Vâfi, IV, 116.

⁴³ a.g.e., II, 76-77.

Allah'ı yeterince tanıyamamasıdır".⁴⁴ Görüldüğü gibi, Ebû Tâlib el-Mekkî'nin eserinde ifade etmiş olduğu söz ile kendisine isnad edilen söz taban tabana zıtlık arz etmektedir. Böyle olunca da, Taşköprüzade'nin kanaatinde haklı olduğunu düşünmekteyiz. Yalnız, şu var ki, kaynaklarda ifade edildiğine göre, o, bu hadiseden sonra ölünceye kadar bir daha Bağdat câmilerinde vaaz etmemiştir. (6 Cemâziye'l-âhir 386/26 Haziran 996 Cuma). Ebû Tâlib'in biyografisini yazan mahdut kaynaklar O'nun vefat tarihi olarak bu tarihte ittifak halindedirler. İbn Hallikan(681/1282)'ın belirttiğine göre de Mekkî, Bağdat'ın doğusunda bulunan Mâlikiyye mezarlığına defnedilmiş olup, kabri ziyaret edilmektedir.⁴⁵

Yeterli ve kesin görmediğimiz bu bilgiler ışığında, Ebû Tâlib el-Mekkî'nin kaç yıl yaşadığını kestirmek bir hayli güçtür. Yalnız burada yapılmış bir hatayı tashih etmek kanaatimizce uygundur. İbn Teymiyye (728/1327)'nin eserlerinin biraraya getirilip neşredildiği "Fetâvâ" adlı kitâbın müteaddit yerlerinde⁴⁶ "Halku'l-Kur'an" meselesinde Ebû Tâlib el-Mekkî ile Ahmed b. Hanbel (241/855) karşı karşıya getirilip münakaşa ettirilmiş ve Ebû Tâlib'in yapmış olduğu hatalara dikkat çekilmiştir. Vefat târîhlerine baktığımız zaman Ahmed b. Hanbel ile Ebû Tâlib el-Mekkî arasında yaklaşık 145 senelik bir fark görmekteyiz. Ebû Tâlib'in, Ahmed b. Hanbel'le münakaşa edecek seviyeye gelebilmesi için bu rakama en az bir 25-30 yıl daha eklersek aralarındaki sene farkı oldukça fazla olacaktır. Biz buradaki hatanın, İbn Teymiyye'ye değilse bile, eseri istinsah edenlere veya derleyenlere ait olduğu kanaatindeyiz. Çünkü, Ebû Tâlib el-Mekkî'nin "Halku'l-Kur'an" konusundaki düşünceleri Fetâvâ'da

⁴⁴ *Kûtu'l-kulûb*, H, 159.

⁴⁵ *Vefeyât*, IV, 303.

⁴⁶ *a.g.e.*, XII, 168-169, 281, 409.

zikredilenlerin tam aksi istikamettedir. Zira o, “Kur’an mahluktur” diyenleri bid’at ehlinden kabul etmektedir.⁴⁷ Ayrıca, Ahmed b. Hanbel, Ebû Tâlib’in Kûtu’l-Kulûb’da kendisinden en çok nakilde bulunduğu âlimlerden birisidir. O, bu nakillerin çoğunu **Ahmed b. Abdül-hâlık - Ebû Bekir el-Mervezî - Ahmed b. Hanbel** yoluyla yapmaktadır.⁴⁸ Bu bile Ahmed b. Hanbel ile Ebû Tâlib el-Mekkî arasında en az iki neslin olduğunu göstermektedir. Kanaatimizce Fetâvâ’da zikri geçen Ebû Tâlib, Ebû Bekir el-Mervezî’nin de kendisinden nakilde bulunduğu Ebû Tâlib olsa gerektir.⁴⁹ Buna göre ya bu Ebû Tâlib’in nisbeti de “el Mekkî” şeklindedir ve üzerinde çalıştığımız Ebû Tâlib el-Mekkî’den farklı birisidir ya da kaynaklarda sadece Ebû Tâlib zikredilmiştir de İbn Teymiyye veya müstensihler bunu Kûtu’l-Kulûb sahibi zannederek Ebû Tâlib el-Mekkî şeklinde ifade etmişlerdir.

Kaynaklar, Ebû Tâlib’in eşi ve çocukları hakkında hiçbir bilgi kaydetmez. Bundan dolayı da ailesinin olup olmadığı, evlenip evlenmediğini bilemiyoruz. “Ebû Tâlib” künyesi, belki konuya bir ışık tutabilir ama, Kûtu’l-Kulûb’daki “evlilik” konusunda ileri sürmüş olduğu görüşleri de, bu meseleye açıklık getirecek cinsten değildir. Bir yerde, çeşitli sebeplerden dolayı erkeklerin evlenmeyi terketmelerini anlatmış, hatta şeyhlerinden birisinin önemli bir zaruret olmadıkça evlenilmesine gerek olmadığına dair nasihatini nakletmişken,⁵⁰ bir başka yerde de, tek kadınla evliliği tercih etmiş ve bunun bekarlıkla dört kadınla evlenme arasında vasat bir yol olduğunu söylemiştir.⁵¹ Böyle olunca, Ebû Tâlib’in ailevî yönü bizim için karanlık kalmaktadır. Sadece el - Hatîbül - Bağdadî oğlu Ömer b. Muhammed b. Ali b. Atıyye Ebû Hafs’dan söz etmektedir; babasının “Ebû Talib el -

⁴⁷ Kûtu’l-kulûb, II, 27, 251.

⁴⁸ Misâl için bkz., a.g.e., II, 562, 564, 569, 574.

⁴⁹ a.g.e., II, 577.

⁵⁰ a.g.e., II, 490, 493, 494.

⁵¹ a.g.e., II, 528.

Mekkî" diye maruf olduğunu söyledikten sonra Hatib onun hakkında şu bilgileri zikreder: "O babası Ebû Talib el - Mekki, Ebû Hafs İbn Şahin ve Yusuf el - Kavvâstan'dan hadis dinledi. Ben de kendisinden hadis yazdım. "Sadûk" bir kişi idi. Bâbü-Tak bölgesinde iskan ederdi. h. 363'te doğmuş ve 445 yılının Rebiu'âhir yılda vefat etmiştir."⁵²

Tarihçilerin vermiş oldukları bilgilerden Ebû Tâlib el-Mekkî'nin genç yaşta nefis mücahedesine daldığını anlıyoruz. İbn Hallikân, onun çok riyazat yaptığını söylemektedir. Öyle ki, bir süre yemeği terkedip sadece mubah haşhaş yediği için cildi yeşermiştir.⁵³ Bir başka rivâyete göre ise onun ağızını ot kökleri oluşturmuştur.⁵⁴

İnsanın nefisini açlıkla, şehvî arzu ve mubah yiyeceklerden kısmak suretiyle terbiye etmesi tasavvuf mantığında garipsenecek bir durum değildir. Çünkü bunlar, nefsin terbiye araçlarındandır. Tabii olmayan durum, yemek yemekten imtina ederek haşhaş veya çöl bitkisiyle iktifa etmek ve buna cildi yeşerinceye kadar devam etmektir. Gerçi bu durum sadece Ebû Tâlib el-Mekkî'de görülmüş değildir. Nitekim o, eserinde bu tür uygulama ve tavsiyelere işaret etmiştir.⁵⁵

Görüldüğü gibi, Ebû Tâlib hakkında kaynaklarda verilen bilgiler yeterli değildir. Bunun için onu tam anlamıyla tanıyamıyoruz. Gönül isterdi ki, o da bazı âlimlerin yaptığı gibi eserinde hayatının çeşitli yönlerine atıfta bulunmuş olsaydı. Böyle olunca da, bu bilgilere dayanılarak verilecek hükümler ihtimal sınırları içerisinde kalacaktır. İleride tesadüf edilebilecek yeni bilgiler değişik kanaatlerin oluşmasına sebep olabilecektir.

⁵² *Hatib, Târihu Bağdât* xı, 275.

⁵³ *Vefeyât*, IV, 303.

⁵⁴ *İhmu'l-Esir, Kâmil*, IX, 128; *Ebü'l-Fidâ, Muhtasar*, II, 131.

⁵⁵ *Kütü'l-kulüb*, II, 599,600.

B) İLMÎ KİŞİLİĞİ

1. Hocaları

Büyük âlimlerin yetişmesinde rol oynayanların fikir, kültür ve ruh yapılarında etkili üstadları olmuştur. Ebû Tâlib el-Mekkî'nin de yetişmesinde emeği geçmiş hocaları mutlaka vardır. Nitekim o, eserinde çeşitli vesilelerle çok sayıda kişiden nakilde bulunmuştur. Bunlar içerisinde sûfî şeyhlerin oldukça kabarık olması gâyet tabii olmalıdır. Zira gerek müellif, gerekse Kitâbı, bilindiği gibi, İslam zühd-tasavvuf tarihinin temel kaynakları arasında mütala edilmektedir. **Hasen el-Basrî (110/728), İbrahim b. Edhem (161/1777) ve Sehl et-Tüsteri (283/896)** gibi meşhur mutasavvıflardan meşreb ve metod bakımından oldukça etkilenen Ebû Tâlib el-Mekkî, **Ebû Bekir b. el-Cellâ,⁵⁶ Ebû Saîd b. el-A'rabî el Basrî (341/952)⁵⁷ Muzaffer b. Sehl,⁵⁸ Ahmed b. Dahhâk ez-Zâhid,⁵⁹ Ebû Ali el-Kirmanî⁶⁰ ve Muhammed b. İsâ b. Hakan el-Mukri⁶¹** gibi sûfîlerin bizzat kendilerinden ilim almıştır.

Ebû Tâlib el-Mekkî'nin kültür ve ruh yapısında etkili olmuş, özellikle çeşitli konulardaki söz, yorum ve düşünceleriyle **Kûtu'l-kulûb'un** telifine kaynaklık etmiş bu sûfî şeyhlerin dışında, aslında bizi ilgilendiren husus, Ebû Tâlib'in kendilerinden hadis aldığı hocaları ile, kimlerden hadis dinlemiştir, hadis dinlediği hocalardan eserinde nakilde bulunmuş mudur, bu

⁵⁶ *Kûtu'l-kulûb*, II, 153,298. Hal tercemesi hakkında bilgi bulamadık.

⁵⁷ a.g.e., I, 330. Hal tercemesi için bkz. Sülemî, *Tabakat*, s. 427; *Ebi Nuaym*, *Hilye*, X, 375; *Kuşeyrî*, *Risâle*, s.166.

⁵⁸ a.g.e., II, 543. Hal tercemesi için bkz., Sülemî, a.g.e., s. 396,398; *Ebû Nuaym a.g.e.*, X, 360,361.

⁵⁹ *Zehebî*, *Siyer*, XVI, 536.

⁶⁰ *Kûtu'l-kulûb*, II, Hal tercemesi hakkında bilgi bulamadık.

⁶¹ a.g.e., II, 153, Hal tercemesi hakkında bilgi bulamadık.

hocaların hadis âlimleri nezdinde durumu nedir? tarzındaki suallere verilecek cevaplardır.

Öncelikle şunu belirtelim ki, eserinde, hadis rivâyetleri senedsiz olarak yapıldığından, bu soruların çoğuna cevap bulma imkan ve şansına maalesef sahip değiliz. Bundan dolayı da bu konuda kaynaklarda zikredilen bilgilerle yetinmek zorundayız.

Hadis ve tarikat ilminde pekçok **Meşâyih**'le karşılaştığı⁶² ifade edilmesine rağmen, kaynaklarda genelde iki hocasına işaret edilmektedir. Bunlar, **Ali b. Ahmed b. Ali Ebû'l Hasen el-Verrâk el-Masîsî (364/974)**⁶³ ile **Muhammed b. Ahmed Ebû Bekir el-Bağdâdî el-Cercerâî (378/988)**⁶⁴ dir

Bu kişilerin terceme-i hallerini veren Hatîb el-Bağdâdî "**Târîh**"inde Ali b. Ahmed el-Masîsî'nin **İbn Ebi'l-Fevâris**'ten naklen "**Mütesâhil**" olduğunu söylemektedir.⁶⁵ Ebû Bekir el-Cercerâî'nin; **Hasen b. Abdillâh el-Abdî el-Ka'nebî** tarıkıyla "**Muvatta**" rivâyet ettiğini ifade eden Hatîb,⁶⁶ bu zatın da garib kişilerden, mechûl Meşâyih'ten hadis yazdığını, **Münker** haber rivâyet ettiğini söylemektedir.⁶⁷

Bu iki hocanın dışında, Zehebî (748/1347) "**Siyer**"de Ebû Tâlib'in bazı hocalarına da temas etmektedir.⁶⁸ Buna göre, adı geçen hocalar şunlardır; **Muhammed b. Hasen b. Abdillâh Ebû Bekir el-Acurri (360/970)**, **Ebû Bekir b. Hallad en-Nasîbî** ve **Muhammed b. Abdilhamîd es-San'inî**.

Ebû Bekir el-Acurri'nin sika, sâdik ve mütedeyyin olduğuna işaret eden **İbn Kesir**, onun pekçok faydalı eserin sahibi

⁶² *İbn Hallikân, Vefeyât, IV, 303.*

⁶³ *Zehebî, İber, II, 170.*

⁶⁴ *Hatîb, Târîh, III, 89; Sem'ânî, Ensab, XII, 417; İbnu'l-Cevzî, Muntazam, VII, 189; Zehebî, İber, II, 170 Mizân, III, 655.*

⁶⁵ *Hatîb, a.g.e., XI, 324,325.*

⁶⁶ *Hatîb, I, 348.*

⁶⁷ *a.g.e., I, 346.*

⁶⁸ *Zehebî, a.g.e., XVI, 536.*

olduğunu söylemekte ve "el-Erbeûn"u da misâl olarak zikretmektedir.⁶⁹

Ebû Bekir b. Hallad en-Nasibi ise, Hatîb el-Bağdâdî'nin anlattığına göre, hâkimler nezdinde adil olarak kabul edilmîş olup, semâî sahîh sika şeyhlerdendir. **Dârekutnî** ile **Ebû Nuaym el-Isbahani** de kendisinden hadis rivâyet etmişlerdir.⁷⁰

Ayrıca Zehebî, Ebû Tâlib el-Mekkî'nin "**Kırk Hadis**"le ilgili eserini zikrederken, yukarıda adı geçen hocalardan ayrı, iki isim daha vermektedir. Aynı şahıslara biraz farklı da olsa, İbn Hacer el-Askalânî(852/1448)de "Lisân"ında temas etmektedir. Büyük târihçi Zehebî, Ebû Tâlib'e ait ve onun el yazısıyla yazılmış bir "Kırk Hadis" kitâbı gördüğünü ve bu eserde, **Ebû Muhammed Abdullah b. Cafer b. Ahmed b. Fâris el-Ferec el-Isbahânî(364/957)**'den "**İcâzet**" yoluyla hadis tahrîc ettiğini, **Muhammed b. Ahmed b. Abdillâh b. Zeyd el-Mervezî (371/981)** tarikiyle de Buhârî (256/870)'nin "**Sahîh**"inden bazı hadisler aldığını söylerken,⁷¹ İbn Hacer'de bu bilgiler, "Abdullah b. Cafer b. Fâris'ten icâzet tarikiyle rivâyet etti, İbn Zeyd el-Mervezî'den Buhârî'nin Sahîh'ini dinledi" şeklindedir.⁷²

Bunların dışında, Ebû Tâlib el-Mekkî, Kûtu'l-Kulûb'da isim vermeksizin rivâyette bulunduğu şeyhlerinden söz etmektedir. Mesela Ahmed b. Hanbel'in "**Müsned**"ini oğlu **Abdullah (290/903)**'dan , şeyhleri vasıtasıyla rivâyet ettiğini söylemiştir.⁷³ Aynı şekilde kendisinden Kur'an-ı Kerîm dersi aldığı hocalarının ismini açıklamamış ama, kendisine yapmış olduğu kıymetli vasiyetini nakletmiştir.⁷⁴

⁶⁹ *Ibn Kesir, Bidâye, XI, 270.*

⁷⁰ *Hatib, a.g.e., V, 220-221.*

⁷¹ *Zehebî, Siyer, XVI: 537.*

⁷² *Lisân, V, 300.*

⁷³ *Kûtu'l-kulûb, I, 362-363.*

⁷⁴ *a.g.e., I, 122.*

Bu bilgiler ışığı altında diyebiliriz ki, şeyhlerinin çokluğu Ebû Tâlib'in Hadis ilmi ve kitapları konusunda geniş bir bilgiye sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim bu, kitabı Kûtu'l-Kulûb'da açıkça belli olmaktadır. Fakat hocalarının hepsi, **zabt ve itkân** bakımından aynı derecede değildir. Bakıyoruz bir kısmı "**İsbahân'ın Muhaddisi**" veya "**Buhârî'nin en sağlam Râvî**"lerinden veyahut da "**asrının hadis ve fıkhıta imâmı**" diye nitelendirilirken, bir kısmı da, "**Mütesâhil**", "**Zayıf**" ve "**Sâhibu'l-münker**" olarak tavsîf edilmişlerdir. İleride de görüleceği gibi, özellikle "**Zayıf hadisle amel**" konusunda bu ikinci tip-hocalarından etkilenmiş olmalıdır.

2. Talebeleri

Daha önce de belirttiğimiz gibi Ebû Tâlib el-Mekkî, sûfilerin hâl tercemesini anlatan Tasavvuf Târîhi âlimlerinin ihmaline uğramış, bu sebeple de hakkında çok az bilgi elde edilebilmiştir. Aynı ihmali, talebeleri ve tâbîleri hususunda da müşahede etmekteyiz. Bundan dolayı da, öğrencilerinin az veya çok olup olmadığını tesbit edememekteyiz. Belki Ebû Tâlib'in hayatının belli bir döneminde uzlete çekilmiş olması da bunda etkili olmuş olabilir. Tarihî kaynaklar dört öğrencisinden söz etmektedir.

Bunların başında, vefatına kadar Ebû Tâlib'le alakasını devam ettiren **Ebû'l-Kasım b. Serrât** gelir. Mekkî'ye hastalığı esnasında mülazemet eden İbn Serrat, onun cenaze ve defin işleriyle de meşgul olmuştur.⁷⁵

⁷⁵ İbn Kesir, *Bidâye*, XI, 320.

Bir diğerk talebesi; Hatîb el-Bağdâdî'nin, Ebû Tâlib'e ait haberleri kendisinden naklettiğı, **Abdülaziz el-Ezeci'dir.**⁷⁶ Bu zatın bir özelliğı de, hem Ebû Tâlib'in hocası Ebû Bekir el-Müfid el-Cercerâî'den hem de talebesi **Ebû'l-Feth Muhammed b. Muzaffer el-Hayyât'tan**⁷⁷ hadis rivâyet etmiş olmasıdır. Hatîb, bu Ebû'l-Feth el-Hayyât'tan da, Mekkî ile alâkalı haberler nakletmiştir.⁷⁸ Dördüncü talebesi ise **Ebû Tahir Muhammed b. Ali el-Allaf'tır.**⁷⁹

Kaynaklardan öğrendiğimiz bilgiler neticesinde, gördüğümüz kadarıyla Ebû Tâlib belki Bağdat'ta büyük talebelere sahip olamamıştır ama, daha sonraları görüşleri ile istişhad eden ondan müteessir olan pekçok üstâz olmuştur. Kendisinden etkilenenler arasında onun kıymetini bilen büyük sûfiler de vardır.⁸⁰

3. Eserleri

Ebû Tâlib el-Mekkî, eserlerinin çokluğuyla tanınan müelliflerden değildir. Gerçi kaynaklarda ve Kûtu'l-Kulûb'da Mekkî'nin bazı eserlerine atıflar var ise de maalesef bunlar Kûtu'l-Kulûb gibi günümüze kadar gelebilme şansına erişememişlerdir. Ebû Tâlib'e nisbet edilerek neşredilen "**İlmû'l-Kulûb**" hakkında

⁷⁶ Hatîb, *Târîh*, III, 89; *Sem'âni. Ensab*, XII, 417; *İbnu'l-Cevzi, Muntazam*, VII, 189; *Zehebî, Siyer*, XVI, 537; *Mizân*, III, 655; *İbn Hacer, Lisân*, V, 300.

⁷⁷ Hatîb, a.g.e., X, 468.

⁷⁸ Hatîb, a.g.e., III, 468.

⁷⁹ Hatîb, a.g.e., aynı yer.

⁸⁰ Ebû Taleb'in etkileri için bkz., *Bilal Saklan, Kûtu'l-kulûb*, s. 62-74.

da şüpheler vârid olmuştur. Görünen odur ki, Ebû Tâlib kitap yazımı, eser telifi konusu üzerinde pek fazla durmamış, bütün görüşlerini özetlediği **Kûtu'l-Kulûb**'la yetinmiştir.

Sünnî tasavvufun ve aynı zamanda araştırmamızın da temel kaynakları arasında yer alan **Kûtu'l-Kulûb**, 48 fasıldan meydana gelmektedir. Tarikatın incelikleri konusunda benzerinin tasnif edilmediği söylenen⁸¹ tatbikî tasavvufun örnekleriyle dolu⁸² bu eser, sadece tasavvuf ile ilgili meselelerden söz etmekle kalmayıp, aynı zamanda şeriat ile ilgili bir çok konudan da bahsetmektedir. Bu bakımdan, fıkıh çerçevesine giren pekçok konunun da eserde yer aldığı görülmektedir. Hatta bundan dolayı da, Ebû Tâlib, halen bilinen ve tasavvuf ile şeriat arasında bir köprü kurmaya çalışan sûfîlerin ilki sayılmış ve mutasavvıflar nezdinde son derece büyük bir rağbete mazhar olmuştur.⁸³

Ebû Tâlib'in biyografisini anlatan bazı kaynaklar, onun **Tevhîd** konusunda tasnif ettiği eserlerine işaret etmektedir.⁸⁴ **Kûtu'l-Kulûb**'un 33. faslında müstakil olarak ele alınan "Tevhîd" konularının⁸⁵ adı geçen eserlerle ilgisi olabilir. Nitekim, İbn Teymiyye de Ebû Tâlib el-Mekkî'nin "Tevhîd" konusunda güzel şeyler söylediğini ifade ederek, bu bölümden bol bol nakilde bulunmuştur.⁸⁶

Kaynaklarda Ebû Tâlib'e atfedilen bir diğer eser "**Erbeûn**"dur.⁸⁷ Zehebî'nin Ebû Tâlib el-Mekkî'nin kendi el yazısıyla yazdığı nüshasını gördüğünü ifade ettiği bu eserde, daha önce de belirtildiği gibi, Abdullah b.Ca'fer b. Fâris el-Isbehânî'den

⁸¹ Katip Çelebi, *Kesf*, II, 1361.

⁸² Süleyman Uludağ, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, s. 17-18.

⁸³ L. Massignon, "Ebû Tâlib el-Mekkî" İ.A., VII, 643-644.

⁸⁴ Hatib, *Târîhi*, III, 89; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 303.

⁸⁵ *Kûtu'l-kulûb*, II, 164-179.

⁸⁶ İbn Teymiyye, *Fetâvâ*, V, 485-489.

⁸⁷ Zehebî, *Siyer*, XVI, 537; İbn Hacer, *Lisân* V, 300; Zirikli, *A'lam*, VI, 274.

icâzet yoluyla, Ebû Zeyd el-Mervezî'den de Buhârî'nin "Sahîh" inden olmak üzere hadisler tahrir edilmiştir. Yine Zehebî'den öğrendiğimize göre, esere şöyle başlanılmıştır, "**Elhamdülillâhi künhe hamdihi bihamdihi...**"⁸⁸

Şihâbüddîn el-Hafâcî, "Nesîmu'r-riyaz"da, Ebû Tâlib el-Mekkî'nin "**Tefsir**"le ilgili bir kitâbindan söz etmektedir; "Sûfiyye ve Ehl-i Sünnet'in şeyhi, tefsir ve diğer ilimlerde mâhir Ebû Muhammed b. Ebû Tâlib'in büyük bir tefsiri vardır. **el-Kût** adlı kitâbı da güzeldir."⁸⁹ Kanaatimizce Hafâcî, Ebû Tâlib el-Mekkî ile **Mekki b. Ebi Tâlib**'i birbirine karıştırarak bu kitâbı Ebû Tâlib'e nisbet etmiştir. Zira Hafâcî, Ebû Muhammed hakkında bilgi verirken onun **Kurtuba**'da 437/1045 yılında vefat ettiğini, aslen **Kayravan**'lı olup, **Endülüs**'e gittiğini, Kurtuba'ya yerleşip orada vefat ettiğini ve oraya defnedildiğini söylemektedir.⁹⁰ Bu bilgilerin, Kurtuba'lı müfessir **Mekki b. Ebi Tâlib**'e uyması da⁹¹ kanaatimizi doğrulamaktadır.

Bağdatlı İsmail Paşa da, Ebû Tâlib'e herhangi bir açıklamada bulunmadan "**Müşkilü l'râbi'l-Kur'ân**" adlı bir eser izafe etmektedir.⁹²

Brockelmann ve Ziriklî, Ebû Tâlib'in "**İlmu'l-kulûb**" adlı bir eserinin olduğunu söylemektedirler. Hatta Brockelmann, eserin **Esc.II,749**'da yazma nüshasının bulunduğunu da ifade etmektedir.⁹³ Adı geçen eser, "İlmu'l-kulûb" ismiyle Abdülkâdir Ahmed Atâ tarafından neşredilmiştir. Birinci baskısı 1348/1964 yılında yapılan kitabın neşrini Mektebetu'l - Kahire gerçekleştirmiştir. Bu baskının sonunda, "Kitâb ve Müellifi" başlıklı bir yazı ile eserin, müellife aidiyeti konusunda vârid olan

⁸⁸ Zehebî, *Siyer*, XVI, 537.

⁸⁹ Hafâcî, *Nesimu'r-riyaz*, I, 176-177.

⁹⁰ Hafâcî, *a.g.e.*, I, 177.

⁹¹ *Hal' tercemesi için bkz.*, İbnu'l-İmad, *Şezerât*, III, 260-261.

⁹² *Hediyyetü'l-Ârifin*, II, 55.

⁹³ Brockelmann, *Suppl. I*, 360; Zikirli, *A'lâm*, VI, 274.

şüphelere cevap verilmeye çalışılmıştır. Eserler arasındaki uslûb farkı, İlmü'l-kulûb'dan Kûtu'l-Kulûb'a geçişte kullanılan ifade tarzı ile, kitapta zikri geçen bazı sözlerin sahiplerinin Ebû Tâlib'den çok sonra vefat etmiş olmaları gibi sebeplerle, Abdülhamîd Medkûr, İlmü'l-kulûb'un Ebû Tâlib el-Mekki'ye ait olmadığı kanaatindedir.⁹⁴

İslam Ansiklopedisi'ne "Ebû Tâlib el-Mekki" maddesini yazan L.Massignon, Ebû Tâlib'in "el-Beyân eş-Şâfi" adlı bir eserine daha işaret etmektedir. Massignon'a göre, bu eserin elimizde ancak Muhammed b. İbrahim el-Rondî tarafından izah edilmiş olan bazı parçaları mevcuttur.⁹⁵ Massignon ayrıca, Nâme-i Dânişverân, IV.89'da, ilk meşhur sûfilerden bahseden bir eserin kaydedildiğini, fakat halen bir nüshasına rastlanılmadığını da söylemektedir.⁹⁶

Kaynaklarda adı geçen bu eserlerin dışında, meşhur eseri Kûtu'l-Kulûb'un tetkiki esnasında, Ebû Tâlib'in bazı eserlerine atıfda bulunduğunu müşahede ettik. "Menâsiku'l-Hac" bunlardan birisidir. O, Haccın ahkâm ve menâsikini anlatırken şöyle demektedir. Haccın ahkâmı ile menâsiki hakkında söylenenleri "Menâsiku'l Hac" adlı kitâbta müstakil olarak ve teferruatlı bir şekilde izah ettik."⁹⁷ Ebû Tâlib'in bu kitâbı, sûfi karakterle yazılmış bir eser olsa gerek. Zira o, Kûtu'l-Kulûb'da namaz, zekât ve oruç gibi konuları da bu tarzda ele almıştır.⁹⁸

Yine Kûtu'l-Kulûb sayesinde öğrendiğimiz bir başka eseri de "Müsned"idir. Çünkü o, cuma ile ilgili Enes b. Mâlik'ten

⁹⁴ Ebû Tâlib el-Mekki, s. 77-79.

⁹⁵ L. Massignon, "Ebû Tâlib el-Mekki", I.A., VII, 643-644.

⁹⁶ Aynı yer.

⁹⁷ Kûtu'l-kulûb, II, 231.

⁹⁸ a.g.e., II, 194-213, 214, 220, 227-230.

rivâyet edilen hadisin bir bölümünü verdikten sonra "Müsned" in tamamını "**Müsnedü'l-elf'te zikrettik**" demiştir.⁹⁹

Görüldüğü gibi, kaynaklarda Ebû Tâlib'e izafe edilen eserlerden sadece Kûtu'l-Kulûb, günümüze kadar gelebilme şansını bulmuştur. Böyle olunca da, Müellif'in görüşlerinde müracaat edeceğimiz yegane kitap da bu olacaktır. Diğer eserlerinin de gün ışığına çıkmasını ve değerlendirmelerimize yardımcı olmasını arzu etmekteyiz. Şimdi, kaynaklarda O'na izafe edilen bilgilerle, Kûtu'l-Kulûb'da zikredilenler farklılık, hatta tezat teşkil ettiği için, Ebû Tâlib'in "Mezhebi" konusuyla değişik zaman dilimlerinde, Ebû Tâlib'le eserine yöneltlen eleştirilere kısaca değinelim.

C. MEZHEBİ

Ebû Tâlib el-Mekkî'nin özellikle fikhî problemlerdeki mezhebi konusunda kaynaklarda açık bir ifadeye tesadüf edemedik ama, târihi bazı malzemeler onun Mâlikî mezhebinden olduğunu gösterir mahiyettir. Zira, Ebû Tâlib'in de nisbet edildiği "sâlimiyye" fırkasının bazı mensupları, **Makdisî(380/990)**'nin belirttiği gibi **Maliki** mezhibindedir.¹⁰⁰ Şeyheri **Sehl et-Tüsterî** de Mâlikîdir.¹⁰¹ Ebû Tâlib'de bizzat **Mâlikî mezarlığına** gömülmüştür.¹⁰² Bu sebepten olmalıdır ki **Suyûtî (911/1505)** o'nu **Mâlikî imâmları** arasında görmektedir.¹⁰³

Fakat Ebû Tâlib'in, **Mâlikî** olduğu şeklindeki hüküm yerinde olmasa gerekir. Çünkü o, fikhî konulardaki bazı görüşlerinde Mâlikî mezhebine muhalefet etmiştir. Mesala, Cuma

⁹⁹ a.g.e., I, 133.

¹⁰⁰ *Ahsenu't-Tekâsim*, s.126.

¹⁰¹ *İbnu'l-İmâd, Şezerat, II, 183.*

¹⁰² *İbn Hallikân, Vefeyât, IV, 303.*

¹⁰³ *Savnu'l-Mantık, s. 132.*

namazının kılınabilmesi için 40 kişinin bulunmasını şart koşturmuş. Bilindiği gibi bu görüş İmam Şâfi (204/819) ile Ahmed b. Hanbel'e aittir.¹⁰⁴ Yine o, bismelenin fâtiha ile birlikte gizli olarak okunmasını ileri sürmüştür. Bu görüşte de, Ebû Hanîfe (150/767)'ye muvafık olduğu halde, İmam Mâlik (179/795)'e muhaliftir.¹⁰⁵

Ayrıca Ebû Tâlib'in, "insanların tek bir mezheble fetvâ vermesi, o mezhebin sözünü tercih etmesi, her hususta onu anlatması ve ona göre tefekkuh etmesini"¹⁰⁶ selef zamanında görülme- yen muhdes işlerden kabul etmesi de bunu desteklemektedir.

Taklidi kerih gören Ebû Tâlib, buna sadece zaruret halinde, cahil ve avam için cevaz vermiştir.¹⁰⁷

Bütün bunlardan sonra, onun Mâlikî mezhebinden olduğunu söylemek, bilmiyoruz ne kadar doğru olabilir. Üstelik, eserini tetkik ettiğimizde, onun bazı esaslar dahilinde müstakil fikhî yorumlar yaptığını müşahede etmekteyiz.¹⁰⁸ Yalnız kaynaklar onu "Sâlimiye" mezhebine nisbet etmekte ve hatta İbn Sâlim'den sonra, bu mezhebin Basra'da görüşlerini geliştiren ve yayan kişi olarak nitelendirmektedir.¹⁰⁹ Özellikle bazı kişi ve grupların tenkidine uğramış olan bu mezhep ve kurucusu hakkında kısa da olsa bilgi vermenin çalışmamız için faydalı olacağı kanaatindeyiz:

"Sûfiyâne temayüle sahip ve nassa dayanan bir Kelâm

¹⁰⁴ *Kûtu'l-kulûb*, I, 131; krş., *İbn Rüşd, Bidâyetü'l-Müctehid*, I, 234.

¹⁰⁵ *Kûtu'l-kulûb*, II, 437; krş., *İbn Rüşd, a.g.e.*, I, 183. Diğer bazı misâller için bkz., *Kûtu'l-kulûb*, II, 432; krş., *İbn Rüşd, a.g.e.*, aynı yer; *Kûtu'l-kulûb*, II, 435; krş., *İbn Rüşd a.g.e.*, I, 191-192.

¹⁰⁶ *Kûtu'l-kulûb*, I, 324.

¹⁰⁷ *a.g.e.*, I, 326.

¹⁰⁸ Bazı misâller için bkz., *Kûtu'l-kulûb*, II, 180, vd.; I, 145; II, 231, 238; II, 439; II, 190.

¹⁰⁹ *Hatîb, a.g.e.*, III, 89; *İbn Hallikân, a.g.e.*, IV, 303; *İbnu'l-İmad, a.g.e.*, III, 120; *Zehebî, İber* II, 170; *L. Massignon, "Ebû Tâlib el-Mekki"*, I. A., VII, 643.

mektebi olan **Sâlimiyye**, Basra'da 3. ve 4. hicri asırlarda Sünnî Mâlikîler arasında teşekkül etmiştir¹¹⁰ “ Bu mektep, meşhur mutasavvıf **Sehl b. Abdillâh et-Tüsterîye** 30 yıl bir diğer rivâyete göre 60 yıl talebelik etmiş ve onun hizmetinde bulunmuş olan **Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâlim el-Basri (297/909)** ile oğlu **Ebû'l-Hasen b. Sâlim (360/970)** tarafından kurulmuştur.¹¹¹

Sâlimiyye mensupları amelde değişik mezheplere tâbi olmuşlarsa da özellikle sünnet konusunda iki büyük imâma; **Ahmed b. Hanbel** ile **Sehl b. Abdillâh et-Tüsterîye** uymuşlardır.¹¹²

Bu mektep hakkında en eski bilgileri **Makdisi** (veya **Mukaddesi**) (380/990) de buluyoruz. Meşhur kitabı “**Ahsenu't-tekâsim**” de yapmış olduğu tasvirler arasında, Basra'yı ziyareti sırasında orada bulunan mezheplere dair bir bölüm ayırdığını görüyoruz. Buradaki malumattan anladığımızı göre, Basra'da yayılmış olan Sâlimiyye, dindar kişiler arasında taraftar bulmuş olup Kelâm ilmîni bildiklerini ve zâhid olduklarını iddia eden bir gruptur. Basra'da “**Müzekkîrûn**” adıyla bilinen vaizlerden pek çoğu bunlardandır. Eserde belirtildiğine göre Sâlimiyye mezhebine mensup olanların ekserisi pek fazla fıkıh okumazlar, şayet okumak isterlerse de Mâlik b. Enes'in fikhını okurlardı. Onların reisleri İbn Sâlim idi. O da Ebû Hanîfe'nin fikhını okurdu. İbn Sâlim, Sehl b. Abdillâh et-Tüsterî'nin talebesiydi. Makdisî devamla şöyle diyor; “Ben onları birbirleriyle yardımlaşan, birbirlerinin geçimini sağlayan, sâlih bir topluluk olarak gördüm. Ne var ki, kendi reislerini methetmekte ileri gidiyorlardı. Uzun zaman onlara gidip geldim. Sırlarını öğrendim ve kalplerine girdim. Zira ben ibâdet sahiplerini severim ve kim olursa olsun zühd ehline karşı meylim vardır. Bunlar kibar ve nazik kimselerdi. Kitapları da vardı,

¹¹⁰ L. Massignon, “Sâlimiyye” *J. A.*, X, 133.

¹¹¹ Cihad Tunç, “Sâlimiyye Mektebi”, *A. Ü. İ. F. D.* 1983, XXVI, 427.

¹¹² İbn Teymiyye, *Fetâvâ*. V, 484.

meclisleri yüksek bir seviyede idi. İhtilaf ettikleri hususlar da mevcuttu.¹¹³

Makdisi, bu mezhebin canlı şahidi ve taraftarlarıyla irtibat kurmuş birisi olmasına rağmen, bu mektep hakkında sadece bu kadar, fakat oldukça da kıymetli bilgiler vermiştir. Buna mukabil onların dini kanaatleri hakkında tafsilata yer vermemiştir.

Sâlimiyye mektebinin kurucularına has bir kitap olmadığı için görüşler hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Nakledilen bilgiler de daha çok hasımlarına ait kitaplardan olmaktadır.¹¹⁴ Görüşlerini özellikle **Ebû Ya'lâ Muhammed b. e-Hüseyn b. el-Ferrâ el Hanbelî (458/1065)** ile **Abdulkâdir el-Geylânî (561/1167)**'den öğrenmekteyiz. Ebû Ya'lâ "el-Mu'temed fi usûli'd-din" adlı eserinde, Geylânî de "**Kitâbu'l-Gunye**" de Sâlimiyye'ye ait fikir ve düşünceleri ele alıp tenkit etmişler ve onları **teşbih** ve **teccim** ehli olmakla suçlamışlardır.¹¹⁵

Sâlimiyye mektebine yapılan tenkit ve ithamları değerlendiren **Abdulhamîd Medkur** tenkide sebep olan hususların sonradan mezhebe intisap eden **Ebû Ali el-Hasen b. Ali b. İbrahim el-Ehvazil'den** kaynaklandığını ifade ederek yapılan bu tenkit ve ithamların Sâlimiyye'nin kurucularından sayılan İbn Sâlim ile ondan açıkça istifade eden Ebû Talip el-Mekkî için söz konusu olamayacağı ve bu mezhep hakkındaki en doğru bilginin de Makdisi'nin vermiş olduğu malûmatın olabileceğini söylemektedir.¹¹⁶

¹¹³ a.g.e., s. 126; krş., *Cihad Tunç*, a.g.m., s. 427-428.

¹¹⁴ L. Massignon, a.g.m. aynı yer; *Cihad Tunç*, a.g.m., s. 430.

¹¹⁵ *Cihad Tunç*, a.g.m., s. 413; ayrıca bkz. *Abdülkadir Geylânî, Gunye*, I, 106-107.

¹¹⁶ *Abdulhamîd Medkûr, Ebû Tâlib el-Mekkî*, s. 67 vd. Sâlimiyye mektebi hakkında geniş bilgi için bkz., *İbn Teymiyye, Fetâvâ*, V, 484-486; VI, 56; XII, 319-320, 527, 530. (İbn Teymiyye, buralarda Sâlimiyye'nin bazı görüşlerine de işaret etmektedir.) L. Massignon, "Sâlimiyye", I. A., X, 133-134; *Essai sur les origines du lexique de la mystique musulmane*,

B.YAPILAN TENKİTLER

Târih boyunca ilim âlemindeki âlimler ve eserleri, genelde kendilerine muhalif bulmuşlar ve muarızları tarafından tenkit edilmişlerdir. Mutedil, ölçülü ve haklı tenkitlerin yanında, aşırı haksız ve tutarsız eleştiriler de olmuştur. Sünnî tasavvuf târihine damgasını vurmuş bir şahsiyet olmasına rağmen Ebû Talip el-Mekkî ve kıymetli eseri Kûtu'î-Kulûb'da bazı tenkitlerden kendisini kurtaramamıştır. Hatîb el-Bağdâdî'nin "eserinde özellikle sıfatlar konusunda münker ve şen'i şeyler anlatmıştır"¹¹⁷ şeklindeki sözünün dışında, İbn'ul Cevzi'nin yapmış olduğu eleştiriler biraz daha şiddetli olmuştur. O, "Ebû Talip el-Mekkî'nin, Kutub'l-Kulub da herhangi bir asla dayanmayan hadisleri zikrettiğini",¹¹⁸ "itikat konusunda fâsit bilgiler ile, bazı sûfilerin, Allah'ın(cc) dünyada velilerine tecelli ettiğine kâil olduklarını anlattığını"¹¹⁹ söylemiştir.

Genel bir ifade tarzı içerisinde yapılan bu tenkitlerden biri olan, bazı sûfilerin, Allah'ın (c.c) dünyada velî kullarına tecelli ettiğine dair söz ve düşüncelerini Mekkî, reddetmek için nakletmiştir. Nitekim İbn Teymiyye, "Ru'yetullah" konusunda Ehl-i sünnet ve ona tâbî olanların sözleriyle, bunlara muhalif olanların görüşlerinden bahsederken, bu hususa dikkat çekmiş ve şöyle demiştir; " Mütেকellimlerden bazıları ile, bazı cahil sûfiler

Paris, 1922, s. 264-270; Cihad Tunç, "Sâlimiyye Mektebi", A.Ü. İ. F. D. XXVI, 431-436.

¹¹⁷ Hatîb, Târih, III, 89.

¹¹⁸ İbnu'l-Cevzî, Muntazam, VII, 189.

¹¹⁹ İbnu'l-Cevzî, Telbis, s. 164.

Allah'ın dünyada görüleceğine kâil olmuşlardır. Bunu Ebû Tâlib el-Mekkî de anlatmış ve görüşlerini reddetmiştir.¹²⁰

İbnu'l-Cevzî'nin dışında, İbn Kesîr¹²¹ ve İbn Teymiyye¹²² gibi âlimler de eserde asılsız haberlerin bulunduğunu söylemektedirler. İzmirli İsmail Hakkı da, Kûtu'l-Kulûb'da uydurma hadislerin (Ehâdis-i Mevzûa) bulunduğu görüşündedir.¹²³ Recep ayının ilk cuma gecesinin fazileti ve o gecede kılınacak namazlarla ilgili hadislerin mevzû olduğu, bu konuda sünnet ve Hadis imâmı nezdinde herhangi bir şeyin sabit olmadığını ifade ederek ve "İhyâ" ve "Kûtu'l-Kulûb" sahiplerinin, eserlerinde bu hadisleri zikretmelerinin bunları Mevzû olmaktan çıkaramayacağını söyleyen Sağani (650/1252)'nin de bu kanaatte olduğunu anlıyoruz.¹²⁴

Bunlara mükabil, Abdülhayy el-Leknevi (1304/1887); Kûtu'l-Kulûb ve benzeri eser sahiplerinin Hz. Peygamber'e hadis vazından bulunmayacaklarını ifade etmekte ve bunlar için böyle bir isnâdı, şakî ve habîsçe bir tavır olarak nitelendirmektedir. Daha sonra, sorulan bir soru üzerine de, hadisleri, cahil zâhidlerle zındık ve inkarcı kimselerin uydurduklarını söylemektedir.¹²⁵

Tesbitimize göre¹²⁶ de Kûtu'l-Kulûb'daki hadislerin, **Merdûd** olanları (Garib %2.5, Zayıf %25.4, Aslı olmayan-lafzı bulunmayan, Başvurulan Kaynaklarda Bulunamayanlar ve Mevzû %17.7. Toplam %45.7) **Makbul** olanlarından (Muttefekun aleyh %12.6, Sahîh %14.5, Hasen-Sahîh %4.7, Hasen %6.8 ve Hasen Garib %3.4 Toplam %42) fazladır. Böyle bir sonuç kanaatimizde normaldir. Çünkü Ebû Tâlib, Buhârî, Müslim v.s. Hadis otoriterleri

¹²⁰ İbn Teymiyye, *Buğye*, s. 115.

¹²¹ İbn Kesîr, *Bidâye*, XI, 319.

¹²² İbn Teymiyye, *Resâil*, II, 306.

¹²³ *Siyer*, s. 98.

¹²⁴ *Mevzûât*, s. 22.

¹²⁵ *Asar*, s. 9-10.

¹²⁶ Bilal Saklan, *Kûtu'l-kulûb*, s. 357.

gibi Hadis ilmiyle meşguliyeti meslek haline getirmediği gibi, eseri Kûtu'l-Kulûb da sahih hadis mecmualarının üstlenmiş olduğu misyonu, yani sadece sahih Hadisleri derlemeyi hedeflememiştir. Bilindiği gibi müellif önemli bir sûfi, eseri de Tasavvuf Târîhinin temel kaynaklarından ve bu işe suluk edenlerin el kitaplarından. Böyle olunca da delil olarak istifade edilen hadisler de ahkâmdan ziyade müridin irfan hayatıyla teknik tabiriyle "Fadâil-i a'mâl" ile alakalı olanlardır. Bu tür konularla ilgili gerek muhaddislerin bir kısmının, gerekse ileride de genişçe temas edileceği gibi, müellifin tavrı bellidir. İşte bu düşünce, eserde çok sayıda zayıf hadis kullanılmasında etkili olmuştur.

Bütün bunlara rağmen pek çok meşhur şahsiyet ve sûfi üzerinde etkili olmuş olan bu kıymetli âlim, sünî tasavvuf târîhine damgasını vurarak, İslam Kültür Tarihindeki haklı yerini almıştır. Hayatı ve ilmî kişiliğini kaynaklardaki kısımlı kabilindeki bilgilerle kısaca tanımaya çalıştığımız Ebû Tâlib'in şimdi de sünnet anlayışı ile bazı Hadis problemlerine bakışını tetkik edelim.

II. BAZI HADİS MESELELERİNE BAKIŞI

A. SÜNNET ANLAYIŞI

-- Sünneti; lügatte tarîk (yol) ve en sağlam yolun ismi¹²⁷ olarak tarif eden Ebû Tâlib, Hz. Peygamberin sünnetini Azîz Kitâb'ın tefsirinde ihtiyaç duyulan ve Cenâb-ı Hakkın bizlere bahşetmiş olduğu bir nimet olarak görmekte ve şöyle demektedir; "Allah Teâlânın bizlere bahşetmiş olduğu sünnet nimeti, İslam nimeti gibidir. Çünkü Allah, Azîz Kitâbının tefsirini Hz. Peygamberin sünnetine bırakmıştır. Ayrıca Cenâb-ı Hak, O'na itaat etmeyi Zâtı'na itaat etmekle birlikte zikretmiştir. Bundan

¹²⁷ Kûtu'l-kulûb, II, 282.

dolayı da Hz Peygamber'i bize nimet olarak bahşetmiştir. Bu ise; Allah Teâlâ'nın marifetini bize nimet olarak bahşetmesidir.¹²⁸

Bir başka yerde de, Rasûlullah (s.a.v.)'den sahîh olarak gelen hadislerin kabul edilmesinin vacip oluşu ile, Hz. Peygamber'e itaatin farz oluşunu ifade ettikten sonra, bunun gerekçesini şöyle anlatmaktadır. "Zira Allah Teâlâ, Rasûlullah'a (s.a.v.) itaati imanın şartından kabul etmiş ve bu itaati kendi itaatine bağlı kılmıştır. Nitekim O şöyle buyurmuştur; "Siz gerçekten inanan insanlar iseniz, Allah'a ve Rasûlüne itaat edin"¹²⁹ ayrıca Allah rahmet için, takvânın yanında, Hz. Peygambere itaati de şart koşmuş ve şöyle buyurmuştur; "... Peygambere itaat edin ki, rahmete erdirilesiniz"¹³⁰ bunun dışında Allah Teâlâ Rasûlullah (s.a.v.)'in emrine karşı gelmekten sakındırılmış ve O'na icâbet etme konusunda ayrı bir makam vermiştir. Bundan dolayı da, âyeti kerîmelerde şöyle buyurmuştur; "... bundan dolayı o Allah Rasûlünün emrine aykırı davrananlar kendilerine bir belanın çarpmasından yahut onlara acı bir azabın uğramasından sakınsınlar"¹³¹ "... Ey inananlar, hayat verecekleri şeylere sizi çağırdıkları zaman Allah ve Rasûlünün çağrısına koşun..."¹³² "... Sana biat edenler (İslam uğrunda ölünceye kadar savaşmak üzere sana söz verenler) gerçekte Allah'a biat etmektedirler..."¹³³ Bu son âyette, Allah Teâlâ Kitâbında Hz. Peygamber'i en güzel biçimde medhette ve faziletini en belîğ bir şekilde ortaya koymaktadır. Çünkü lafızda Onu kendisinden bedel kıldığı gibi, hükümde de makamı yerine koymuştur. Bu sebeple kendisiyle Onun arasında "teşbih kâfî" olan "keennemâ" ile mülkiyet ifade eden "lâm"

¹²⁸ a.g.e., II, 258.

¹²⁹ Enfâl, 1.

¹³⁰ Nûr, 56.

¹³¹ Nûr, 63.

¹³² Enfâl, 24.

¹³³ Fetih, 10.

koymamış ve bundan dolayı da “**lillâhi**” buyurmamıştır.”¹³⁴

Rasûlullah (s.a.v.)’ı **sevmek** konusunu işlerken de, Hz. Peygamber’in sünnetini rey ve akla tercih etmeyi, bu sevginin alâmeti olarak gördüğünü şu sözleriyle ifade etmektedir; “Rasûlullah (s.a.v.)’ı sevmenin alâmetlerinden birisi de, onun sünnetlerini rey ve akla, yardımını da (nusratını) mal, nefis ve söze tercih etmektir. Yine O’nu sevmenin alâmetlerinden birisi de zâhir ve bâtında O’na ittibâ etmektir. Farzları yerine getirmek haramlardan kaçınmak, Hz. Peygamber’in ahlakıyla ahlaklanmak, şemâil ve âdâbiyla edeplenmek, tuttuğu yolu izlemek, haberlerini araştırmak. zühd sahibi olmak ve dünyaya düşkün olanlardan yüz çevirmek, gaffet ve hevâ ehlinde uzaklaşmak, dünyalık ile öğünmemek ve dünyalık çoğaltmayı terketmek, ahiret amellerine yönelmek, ahiret ehline yanaşmak, fakirleri sevmek ve onlarla çok oturmak, onların dünyaya düşkün olanlardan daha faziletli olduklarına inanmak, Hz. Peygamber’in zâhirine uymanın gereklerindedir.”¹³⁵

Hz. Peygamber’in sünnetinden vazgeçilemeyeceği ve O’nun isteklerinin terk edilemeyeceği konusundaki düşünceleri ise şöyledir: “Rasûlullah (s.a.v.) eğer bunu bizim için yapmış ise ondan vazgeçemeyiz ve onu terk edemeyiz. Şâyet gerçek tevekkülü vehmetmek düşüncesiyle sünnetinden yüz çevirirsek bu hareketimiz lağv ve şeriata ta’n hükmündedir. Halk, Hz. Peygamber’in zâhirine uymak durumundadır. Nitekim bundan dolayı Rasûlullah (s.a.v.) ağaç altında gölgelenecek ve başına su döktürecek kadar sıcak bir günde, seferde oruçlu iken, kendisine yapılan müracaat sonrasında hemen içinde su bulunan bir kap getirtmiş ve orucunu açmıştı. Orada bulunan insanlar da oruçlarını açmışlardı. Hz. Peygamber yanındaki insanların durumundan dolayı iftar etmişti. Bazılarının oruca devam ettikleri kendisine söylenince, onları karşı gelmekle suçlamış ve şöyle buyurmuştu:

¹³⁴ Kütü’l-kulüb, II, 262.

¹³⁵ a.g.e., II, 168.

“onlar isyankârdırlar”¹³⁶

Sünnetle kendi sözü çatıştığında sünnetin, sözünü iptal edeceği ve görüşünün o doğrultuda değişeceğini ifade etmesi de, sünnet hakkındaki kanaatini gösterir bir başka misâldir; Rasûlullah'ın (s.a.v.) meşguliyet neticesinde edâ edemediği namaz konusunda rivâyet ettiği “Bizi orta namazdan, ikinci namazından alıkoydular...” hadisini naklettikten sonra şöyle der: “Eğer bu hadis sahih ise, bizim söylediklerimiz bâtil, Hz. Peygamber'in sözü doğrudur. Çünkü o, haklıdır. Biz de onu söyleriz. Haberin sâbit olduğunu sanıyorum” Daha sonra da konuyu tekid edici bir başka haber nakleder.¹³⁷

Aşağıda anlatacağımız örnek ise, Ebû Tâlib'in sünnetin bağlayıcılığı karşısındaki tavrını ortaya koymaktadır. “Allah Rasûlü, Ebû Saïd Râfi b. el-Mualla'yı namaz kılariken çağırır. Ebû Saïd, namazını gerekçe göstererek Hz. Peygamber'e cevap vermez. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) Allah; “sizi çağırdıklarında Allah'a ve Rasûlüne icabet edin buyurduğu halde niçin cevap vermiyorsun”, buyurur. Hadis-i şerifi naklettikten sonra Ebû Tâlib şu mütâlaayı serdetmektedir; Bu hadis, herhangi bir konuda bir haber vârid olduğunda, sünnet ve icma tahsis etmediği müddetçe, onun umûma şâmil olduğuna delildir.”¹³⁸ Aynı şekilde bir başka yerde de, “Mücmel olarak vârid olan haberin, sünnet tahsis edinceye kadar genele şâmil olacağını ve o şekilde amel edileceğini”¹³⁹ ifade etmektedir.

¹³⁶ Kütü'l-kulüb, II, 41.

¹³⁷ a.g.e., I, 57-58.

¹³⁸ a.g.e., I, 187.

¹³⁹ a.g.e., I, 188.

B. HADİS İLİMLERİNE KARŞI TAVRI

Sünnete bu kadar bağlı olmasına ve ona bağlanmayı teşvik etmesine, hatta Hz. Peygamber'in haberlerini araştırmayı o'na zâhiri ittiba olarak nitelendirmesine rağmen, Ebû Tâlib, daha sonraki dönemlerde hadislerin Allah Rasûlüne âidiyyetini tesbite yönelik bazı teknik çalışmaları, sonradan çıkma (Muhdes) ve selefın uygulamalarına ters olarak görmektedir. Bu durum, Ebû Tâlib'in sünnete bağlı iyi bir sûfi olmasına karşı, teknik manada hadislerin illetini, ricâlini ve tariklerini araştıran bir hadisçi olmadığının delili olabilir.

Hadis ilimleriyle ilgili görüşlerini tesbite geçmeden önce, ilim ve âlim terimlerinden anladığı manayı kısaca belirtmekte kanaatimizce fayda vardır. Ebû Tâlib'e göre ilim; izleri takip edilen sâlih selef ile bunların yollarını takip edip, onlara tâbî olan halefın üzerinde bulunduğudır. Tarifte zikredilen zümreleri sahâbe ve tâbiûn olarak tanıtmaktadır.¹⁴⁰ **Âlim ise;** üzerinde bulunduğu hale çağırın kimse ki, davet ettiği kimseler de kendisi gibi olacaktır.¹⁴¹

Ebû Tâlib el-Mekkî, ilimleri dokuza ayırmakta ve bunlardan dördünün sünnet olduğunu, sahâbe ve tâbiûn tarafından bilindiğini, beşinin ise muhdes olup selefçe bilinmediğini söylemektedir. Buna göre selefçe de bilinen dört ilim dalı şunlardır;

1. İlmü'l-İman 2. İlmü'l-Kur'ân 3. İlmü's-Sünnet ve'l-Âsâr
4. İlmü'l-Fetâvâ ve'l-Ahkâm.

Muhdes olan ilim dalları ise;

1. Nahiv ve Aruz 2. İlmü'l-Mekâyis 3. İlmü'l-cedel fi'l-fıkh
4. İlmü'l-makul bi'n nazar 5. İlmü'İleli'l-Hadis ve Hadislerin tariklerini, zayıf ravilerin kusurlarını araştırmak, âsârı nakledenleri zayıf kılmak.

¹⁴⁰ a.g.e., I, 357-358.

¹⁴¹ ...

Daha sonra, muhdes olan bu ilimlerin ehli için ilim olabileceğini ve sahibinin de o ilmi sadece kendi ashabına duyurabileceğini ifade etmektedir.¹⁴²

Görüldüğü gibi özellikle daha sonraki dönemlerde Hadis âlimlerince bir disiplin, hatta müstakil bir ilim değerinde olan bilim dallarını müellif sahâbe ve tâbiûnca bilinmeyen muhdes bir ilim olarak görmektedir. Ayrıca, sünnet ve âsâr bilgisini selef nezdinde maruf ve takip edilen bir bilgi sahası olarak gören Ebû Tâlib, selefin kolaylaştırdığı halde sonrakilerin zorlaştırdığı veya tam aksine selefin gâyet hassas davrandığı meselelerde sonra gelen bilginlerin gevşek davranarak titizlik göstermekdikleri konuları anlatırken, hadislerin tüm tarikleriyle birlikte yazılması, tariklerin lafızlarının ve garib olanların araştırılması gibi hususları da selefin kolaylaştırdığı halde, sonrakilerin zorlaştırdıkları problemler arasında zikretmektedir.¹⁴³

Bu görüşlerin dışında Hadis ilimleriyle meşguliyeti pek tasvip etmeyen, çoğu zâhid ve sûfi bazı âlimlerin görüşlerini zikretmiştir.¹⁴⁴

C. HADİSÇİLERE BAKIŞI

Ebû Tâlib el-Mekkî, selefin takip ettiği yol ve ilimlerin özelliklerini anlatırken, Hadis âlimlerinden de söz etmiştir. Hadis ve eser sahibi olan bu insanları tanıtırken şunları söylemiştir; "Sen ondan bir şey sorarsan sana şöyle der; Teslimiyetinde samimi ol, hadisleri geldiği gibi emir telakkî et ve araştırma. Bu kişi kurtuluşta müftiyi takip eder. Bu yol, yolun en güzeli ve tıynet olarak da selefin umûmuna en uygun olanıdır. Bu kimsenin

¹⁴² a.g.e., I, 337.

¹⁴³ Kütü'l-kulûb, I, 337.

¹⁴⁴ Misâl için bkz.; a.g.e., I, 270, 319, 324.

yanında ne yakîn şehâdeti vardır, ne de gördüğü şeyin hakikat bilgisi söz konusudur. O aynı zamanda nakletmiş olduğu şeyin manasını tarif edemez. Şahitlik de yapamaz. O sadece ilmî rivâyet eder, eser ve haberi nakleder. Naklinde tefakkuh sahibi de değildir.¹⁴⁵

Görüldüğü gibi Ebû Tâlib, Hadis âlimlerini sadece haber ve eser nakledicisi olarak görmekte bu nakillerinde bile tefâkkuh (anlama) hadisesinden yoksun olduklarını iddia etmektedir.

Ebû Tâlib, bu tanıttımdan sonra Zührî (124/742) Mâlik b. Enes ve Ahmed b. Hanbel'den hadisçi ve formasyonuna dair bazı nakillerde bulunmuştur.¹⁴⁶

Yine aynı konunun devamında Hâris el-Muhâsibî'nin "Allah, seni muhaddis mutasavvıf kılışın, mutasavvıf muhaddis kılmasın." demesinin manasını izah ederken, Ebû Tâlib, muhaddisin nasıl olması gerektiğine şu şekilde işaret etmiştir. "Sen önce hadis ve eseri öğrenir, sünnet ve fıkıh (usûl) hakkında bilgi sahibi olur, sonra zühd ve ibâdetin yolunu tutar, zâhid ve âbid olursan, sûfilik ilminde yükselir ve ârif bir sûfî olursun. Aksine önce ibâdet, takvâ ve mânevî hallerle meşgul olur, sonra ilim ve Hadis öğrenmeye çalışırsan, Hadisi ve dinin esaslarını bilmediğin için ya galat veya şatah, ya yanlış veya şeriate muhalif söz söylersin. Onun için zâhiri ilimlere ve Hadis yazma işine müracaat ederek, hâlini düzelt. Çünkü esas olan budur."¹⁴⁷ Görüldüğü gibi, sûfî olacak şahsa önceden dinin önemli kaynaklarından sünnetle meşgul olmasını öğütlemekte ve Muhâsibî gibi sünnet ve Hadis tedris etme işini tasavvufa intisaba takdim etmektedir.

Bütün bunlara rağmen, Ebû Tâlib'in hücumunu bütün Hadis Tâliblerine yaygınlaştırmaması işaret edilmeye değer bir husustur. Çünkü o, muhaddisleri aynı zamanda bu ümmetin dini muhafaza eden, hilekârlara karşı müdâfaa eden adâletli kişileri olarak

¹⁴⁵ a.g.e., 319.

¹⁴⁶ a.g.e., I, 299.

¹⁴⁷ a.g.e., I, 322; *Tanrı, Tasavvufun Doğuşu*, s. 293-294.

görmektedir.¹⁴⁸ Ayrıca Mekki, özellikle bazı kelâmi meselelerde fakih Hadisçiler gibi düşünmekte, onlara tâbî olmakta¹⁴⁹ ve Hadis talebi için yapılan yolculukları da yüce, âli amellerden kabul etmektedir.¹⁵⁰

Şimdi bu bilgiler ışığı altında, Ebû Tâlib'in **Bazı Hadis Meseleleri** hakkındaki düşüncelerini teferruatlı bir şekilde ve Hadis usûlcülerinin görüşleriyle mukayese ederek tetkik edebiliriz. Gerçi kaynak eserimiz Kûtu'l-Kulûb'da, bahsedeceğimiz konular hakkında doğrudan ve ayrıntılı bilgiler her zaman mevcut değilse de, zaman zaman bazı ipuçlarından hareketle problemi irdelemeye çalışacağız. Bu inceleme, Ebû Tâlib'in bu yönünü tanıtmaya yardımcı olacağı gibi, meşhur eseri Kûtu'l-Kulûb'da çeşitli vesilelerle zikredilen hadis, haber ve eserlerin mahiyeti ile, kullanım ve değerlendirme tarzı gibi konuların daha iyi kavranmasını sağlayacaktır. Şimdi Mekki'nin: **İsnad Sistemi ve Rical İlmî (Cerh ve Ta'dil ilmî), Zayıf Hadisle Amel, Mânâ ile Rivayet ve Muhtelifu'l-hadis** konuları hakkındaki düşünce ve görüşlerini incelemeye çalışalım.

D. İSNAD SİSTEMİ VE RİCAL İLMİ

Bilindiği gibi Hadis ilimlerinin temel gayesi Hadislerin Hz. Peygamber'e ait olup olmadığını tesbit etmektir. Bu düşünceden hareketle, İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren Hadis âlimleri bu ilimlerin esaslarını ortaya koymuşlar, zamanla da sistemleştirmişlerdir. Hadisin, Hz. Peygamber'e varıncaya kadar muttasıl bir senedle, güvenilir bir kimse tarafından yine güvenilir bir kimseden rivâyet edilmesi keyfiyeti ile, başka milletlerde bulunmayan ve yalnız müslümanlara has bir sistem olan **İsnad** ile bu sistem içerisindeki şahısları değerlendirmeye tâbî tutan **Cerh ve**

¹⁴⁸ a.g.e., II, 271.

¹⁴⁹ a.g.e., II, 474.

¹⁵⁰ a.g.e., II, 474.

Ta'dil ilmî temellerini daha sahâbe devrinde atmış ve zamanla gelişip, disiplin haline gelmiş ilim dallarındandır. **Ömer İbnu'l-Hattab'ın** Hadis nakleden bazı kimselere bu hadisi kimden ve ne zaman işittiklerini sorması ve onu başka kimselerin de işitip işitmediğini araştırması; **Ali b. Ebi Tâlib'in** kendisine hadis nakledenleri yemine davet etmesi,¹⁵¹ yani kısaca ashâb arasındaki Tesebbüt ve Taharrî hareketi ilk isnad tatbikinin bazı işaretleri olarak gösterilebilir. Gerçi, sahâbe döneminde, daha sonraki devirlerde görülen mükemmel isnad tatbikini aramak lüzumsuz gibidir. Çünkü sahâbe, Hz. Peygamber'in muâsırlarıdır. Bunlarla Rasûlullah (s.a.v.) arasında onlara hadis nakleden başka bir nesil mevcut değildir.

Tâbiûn devrinde isnad gerçek değerini kazanmış, Hadisçiler isnadsız hadis rivâyet edenleri dâima ikaz ederek, hadis aldıkları kimseleri açıklamalarını sağlamışlardır. Meselâ **Muhammed b. Sîrîn (110/728)**; "Bu ilim dindir, dinini kimden aldığına dikkat et" diyerek isnada önem verilmesini tavsiye ederken,¹⁵² **İbn Şihâb ez-Zühri (124/742)**, kendisiyle Hz. Peygamber arasındaki râvîyi atlayarak rivâyette bulunan İbn Ebî Ferve'ye "Hadisini niçin isnada bağlamıyorsun da, bize ipi ve halkası olmayan hadisleri rivâyet ediyorsun"¹⁵³ demiştir.

Süfyân es-Sevrî, isnâdın, mü'minin silahı olduğunu söylemiş,¹⁵⁴ **Abdullah b. el-Mübarek (181/797)** de "İsnad dindedir, o olmasaydı herkes istediğini söylerdi"¹⁵⁵ demiştir.

Ebü Tâlib el-Mekkî de isnâdı, Allah'ın diğer ümmetler dışında sadece bu ümmete tahsis ettiği üç husûsiyetten biri olarak görmekte ve bu sistemle halefin seleften muttasıl olarak Hz. Peygamber'in haberlerini temin ettiğini söylemektedir. Mekkî ye

¹⁵¹ *Hatîb, Kifâye, s. 28; Zehebî, Tezrika, I, 10.*

¹⁵² *Müslem, Sahih, (Mukaddime), I, 14.*

¹⁵³ *Hakim, Ma'rifet, s. 6.*

¹⁵⁴ *Kâsimî, Kavâid, s. 186.*

göre.Allah Teâlâ'nın sadece bu ümmete has kıldığı bu üç haslet şunlardır.

1. İsnadın ümmet arasında ibkâ edilmesi. Bu sayede halef, muttasıl olarak Rasûlullah (s.a.v.)e varıncaya kadar seleften nakilde bulunmuştur. Bu yol, aralarında ilmin nakil aracıdır.
2. Allah'ın münzel Kitâb'ı muhafaza buyurması
3. Bu ümmetin her mü'mininden, yaşı genç bile olsa, tevhid ve akâid bilgisi konusunda da kendisine sorulur, sözü dinlenir ve fikri alınır. Geçmiş ümmetlerde ise bu, sadece Ahbâr, Kıssis ve Rûhbân diye adlandırılan din adamlarına has özelliğdir.¹⁵⁶

İsnadın, müslümanlara has bir meziyyet olduğunun kabul edilmesine rağmen, Kûtu'l-Kulûb'da zikri geçen hadis, haber ve eserlerin naklinde isnada yer verilmemiştir. Bunda eserin, teknik manada bir Hadis mecmuası olmamasının yanısıra, müellifin "zayıf hadisler sahîh bir isnadla, sahîh hadisler de zayıf bir isnadla rivâyet edilmiş olabilir. Çünkü bu konudaki ilmin tümünü ihata etmiş değiliz"¹⁵⁷ tarzında bir düşünce içerisinde bulunmuş olmasının da etkisi olduğu kanaatindeyiz. Buna mukabil, eserde rivâyet edilen bir haber bir başka tarikten müsned olarak rivâyet edilmiş ise, buna da işaret edilmeden geçilmemiştir.¹⁵⁸ Bu da müellifin eserinde isnad sistemini kullanmamış bile olsa, isnadın önem ve gücünün farkında olduğunu göstermektedir.

Ebû Tâlib el-Mekkî, yine Hz. Peygamberi'in sünnetini korumayı hedef alan önemli Hadis ilimlerinden **Cerh ve Ta'dil** ilmini, sahâbe ve tâbiûn döneminde bilinmeyen, sonradan ortaya çıkmış **muhdes** ilimlerden kabul etmekte¹⁵⁹ ve seleften verâ sahibi kişilerin, râvilere, Allah indinde davacı olmalarından korktukları, haram gıybet dalmaktan sakındıkları için, zafiyet nisbet etmekten kaçındıkları kanaatini taşımaktadır. "Daha sonra, temâyüz ettikleri

¹⁵⁶ Özet olarak bkz., Kûtu'l-kulûb, I, 279-280.

¹⁵⁷ Kûtu'l-kulûb, I, 361.

¹⁵⁸ Misâl için bkz., a.g.e., I, 173.

¹⁵⁹ a.g.e. I, 339

bir ilmi, tavsif edilecekleri bir hâli, meşgul oldukları bir ibâdeti olmayan bir grup insan türedi de kendilerini ve kendilerine kulak verenleri meşgul edecek bir ilim ortaya koyup, kitaplar tasnif etmeye, haberleri nakledenlerin kişilikleriyle ilgili kusurları tesbit etmeye, kuyularını kazmaya başladılar¹⁶⁰ Daha sonra, bu grubun yapmış olduğu işleri, niyetleri halis olmak şartı ile leh ve aleyhlerine yaramayacak, tâbir caizse abesle iştilgal olarak görmektedir.¹⁶¹ Ayrıca Ebû Tâlib, bu gruba yapmış olduğu şiddetli hücumun sırrını da şöyle açıklamaktadır. "Bu insanların yapmış olduğu hevâ ve bidat ehline açık kapı bırakmaktadır. Zira bu heva ehli, bu hareketi kendilerine sünneti rededip, onun yerine kıyas ve reyî ikâme etmek için delil olarak kullanmaktadır".¹⁶² Görünüşte bu düşünce, zayıf hadisi re'y ve kıyasa tercih eden Ebû Tâlib için mâkûl bir fikir olarak düşünülebilir. Ama sünnetin muhafazasında en önemli görevleri üstlenen ve râvilerin rivâyetlerinin red ve kabul yönünden durumunu değerlendiren Cerh ve Ta'dîl ilminin temelini, İslam âlimleri Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in sünnetine dayandırmışlardır. Sahâbeden şahıslar hakkında ilk değerlendirme ve araştırma yapan Ebû Bekir, Ömer ve Ali'dir.¹⁶³

Büyük sahâbe döneminde durum böyle olduğu gibi, fitne ve ihtilâfların zuhûrundan sonra hâdise daha da ciddileşmiş, İbn Abbas'ın dediği gibi, "Sahâbe sadece tanıdıklarından hadis almaya"¹⁶⁴ başlamıştır.

Daha sonra gelen tâbiûn nesli sahâbenin bu sünnetini titizlikle uygulamış, bazı âlimler bazı kişilerin durumlarını eleştiren sözler etmişlerdir. Nitekim bu dönemde; Urve b. Zübeyr (94/713), Said b. Cübeyr (95/714) Hasen el-Basrî ve Muhammed

¹⁶⁰ a.g.e., I, 363.

¹⁶¹ a.g.e., aynı yer.

¹⁶² a.g.e., I, 269,363.

¹⁶³ Misâl için bkz., Zehebî, Tezkira, I, 4,10.

¹⁶⁴ Müslim, Sahih (Mukaddime), I, 7.

b. Sirîn gibi âlimler hadis rivâyetinde bulunan rical hakkında değerlendirmede bulunmuşlardır. Durum konuyla ilgili ilk kaynak eserler telif edilinceye kadar tebe-i tâbîn ve daha sonraki nesillerde de aynı titizlik içinde devam etmiştir.¹⁶⁵

Görüldüğü gibi hadis ravilerini araştırmak, haklarında gerektiğinde söz söylemek, kısacası Cerh ve Ta'dil ilmî Ebû Tâlib'in zannetiği gibi, selef döneminde olmayıp da, sonradan ihdas edilen bir ilim olmamış, aksine temelleri Kur'ân, Sünnet ve sahâbe uygulamalarına dayanmıştır.

Sünnet müdâfaa ve muhafazasında büyük görevler üstlenen bu âlimler ve ilim dalları konusunda Mekkî maalesef pek insaflı davranmamıştır. Ayrıca hadis müdâfaa ve muhafazası uğruna bu âlimlerin hadis ravileri hakkında yapmış oldukları tenkidci konuşma ve değerlendirmelerin. Ebû Tâlib'in ifade ettiği gibi, haram olan giybetle bir ilgisi yoktur. Çünkü yapılan iş, dinin korunmasına yönelik bir harekettir. Nitekim Yahyâ b. Saîd el-Kattân, töhmeti olan yahut zayıf bulunan bir kimse hakkında ne yapayım, sükut mu edeyim, yoksa hâlini beyân mı edeyim," diye Süfyân es-Sevrî'ye, Mâlik b. Enes'e ve Süfyân b. Üneyne'ye sordum, hepsi de hâlini beyan et, dediler, demiştir.¹⁶⁶

Yine Yahya b. Saîd el-Kattân cerhettiği muhterem zevât dolayısıyla, "Sen bu zevâtın kıyâmet gününde hasım olarak karşına çıkmalarından korkmuyor musun, şeklinde soru soran zata, bunların husumetine maruz kalmam hadisini müdâfaa etmemiş olacağımdan dolayı Nebî (s.a.v.)'nin bana hasım olmasından ehvendir" cevabını vermiştir.¹⁶⁷

¹⁶⁵ *İbn Hibbin, Mecrûhin, I, 38-39. Konuyla ilgili geniş bilgi için ayrıca bkz., Ahmed Naîm, Tecrid Mukaddimesi, s. 352 vd. Fârûk Hamâde, Menhec, s. 25 vd.*

¹⁶⁶ *Hatîb, Kifâye, s. 43.*

¹⁶⁷ *Hatîb, a.g.e., s.44. krş., Ahmed Naîm, Tecrid Mukaddemesi, s. 350.*

Hadis ehlinin rical hakkında konuşmalarının mahiyetini anlamayan ve onları ayıplayanlara dikkat çekerek tâbiûndan rical hakkında konuşanlara işaret eden Tirmizi (279/892)'nin şu sözleri cerh ve ta'dilde güdülen hedefi gâyet güzel açıklamaktadır. "Muhâddisini yekdiğerini cerhe sevkeden şey, bizce müslimîne hayırhahlıktır. Yoksa bunların, müslümanlara ta'n ve gıybeti kasetmiş oldukları vârid-i hâtır değildir. Bunlar matûn addettikleri kimselerin za'fını bildirip tanıtmak için böyle yapmışlardır. Kendilerine za'f isnad olunanların kimi sâhib-i bid'at, kimi Hadiste maruz-ı töhmet olup, bazılarının da gafleti ve kesret-i hatası vardır. Eimme-i cerh ve ta'dil dine şefkatlerinden dolayı bunların ahvâlini beyan etmek istemişlerdir. Zira din babındaki şhadette tesebbüt, hukûk ile emvâl hakkındaki şhadette tesebbütten daha mühimdir"¹⁶⁸

Cerh ve ta'dil âlimleri, kabul ve red bakımından değerlendirmeye tâbî tuttukları Hadis ravileri için ortaya koymuş oldukları bazı prensiplerle, Mekkî'nin iddia ettiği gibi hevâ ehlinin hadisleri reddetmelerine sebep olmamışlar, aksine hadislerin sahîhini sakîminden ayırdetmişler, Hz. Peygaamber'e isnad edilen haberlerin aslının olup olmadığını tesbit etmişlerdir. Zira Hadis ilimlerinin hepsinin müşterek gayesi, ileri sürülen hadis, haber ve eserlerin Rasûlullah (s.a.v.)'a ait oluşunu tesbit etmektir.

Ebû Tâlib el-Mekkî, cerh ve ta'dil hadisesinin subjektif olarak yapıldığı kanaatini taşımakta ve bazı Hadis ehlinin zayıf kabul ettiğini, diğer bazılarının medhettiği, adâletli kabul ettiği, yine bazısının adâletli kabul ettiğini diğer bazılarının zemmettiğini, böyle olunca da konuşulan şahıs hakkında ittifak edilmediğini ileri sürmektedir.¹⁶⁹

¹⁶⁸ Tirmizi, *Kitabu'l-İlel*, V, 738-739. Tercemesi için bkz. Ahmed Nâim, a.g.e., s. 351.

¹⁶⁹ *Kâtı'l-kulüb*, I, 361.

Ebû Tâlib'in itiraz ettiği bir diğer konu da, cerheden kişilerin bazen haddi aşarak ileri gittikleri meselesidir. Halbuki Mekki'ye göre cerhedilen raviler âlim billah olup ahiret âlimlerindedir ve cerhedenlerden de derece bakımından üstündürler. Hatta Ebû Tâlib, böyle durumlarda cerhin cerhedene döneceği kanaatindedir. Bu rical hakkında konuşulmaması, tenkid edilmemesi için ileri sürmüş olduğu gerekçelerden birisi de, mârifet ehlinen olan bu şahısların hadis rivâyet usûllerinin Hadis ashabinın takip etmiş oldukları metodlardan farklı olmasıdır. Böyle olunca da, Hadis ehlinin bu zatları tenkid etmeye hakları yoktur.¹⁷⁰

Rical değerlendirilmesinde subjektif davranıldığı meselensinde Ebû Tâlib ilk anda haklı gibi görünmektedir ama, Hadis âlimleri bunu önlemek için de bazı tedbirler almışlar ve cerh ve ta'dil için temel esaslar ortaya koymuşlardır. Cârih ve muâddilde bulunması gereken özelliklerden tutun da, cerh sebeplerine, ta'dil esaslarına varıncaya kadar bütün prensipler tek tek gözden geçirilmiş, belli kaidelere bağlanmıştır. Çünkü bu değerlendirmelerin hepsi, sünnetin muhafazasına yöneliktir.¹⁷¹

Hadis âlimleri, hadis rivâyet eden kişide bulunması gereken özellikleri tesbit etmişlerdir. Buna göre, âkil ve bâliğ olan râvinin adâlet sahibi olmasının yanında, zabt sahibi olması da gerekmektedir. Yani ravi, şayet hıfzından rivâyet ediyorsa rivâyet ettiği hadisi isnâdı ile birlikte hiç kusursuz ezberlemiş, kitabından rivâyet ediyorsa kitâbını dikkatli bir şekilde yazmış ve kontrol etmiş olması lazımdır. Böyle olunca demek oluyor ki, hadis rivâyet eden ravinin, Ebû Tâlib'in dediği gibi, sadece âlim billah ve ahiret âlimi olması yeterli olmamaktadır. Nitekim yukarıda sayılı özelliklere sahip olmamalarından olacak ki, İmâm Mâlik içlerinden

¹⁷⁰ a.g.e., I, 361-362.

¹⁷¹ Bu esaslar ve kaideler hakkında geniş bilgi için bkz. Leknevi, Ref' s. 9 vd; Ahmed Naim; a.g.e., s. 365 vd. Fârûk Hamâde, Menhec, s. 273 vd; Ayrıca Hadis Usûlü kitaplarının cerh ve ta'dil bölümlerine de bakınız.

sahâbeyle karşılaşmış pek çok kişiye mülaki olmasına rağmen onlardan hadis almamıştır.¹⁷²

Ayrıca bilindiği gibi, âbid ve zâhidlerin hadis uydurmaadaki tahribatları çok daha korkunç olmuştur. Çünkü bu zümre, yaşayışları itibarıyla halk üzerinde emniyet telkin etmişler ve sözlerine güvenilen kimseler olarak tanınmışlardır. Bu sebeple hiç kimse böyle kimselerden rivâyet edilen bir hadisin mevzû olabileceğini düşünememiş belki de onu güvenilir bir kimsenin en sahîh hadisi olarak kabul etmek durumunda kalmıştır.

Bu zümreye has hadis elde etme ve rivâyet yolları konusunda yeterince ayrıntılı bilgi vermemekte ise de, bir başka yerdeki ifadesinden bunun Keşf, İlham ve Rûya yoluyla hadis elde etme ve tashihi olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷³ Bilindiği gibi, hadis tahammül, eda ve tashih yollarını tesbit eden hadis âlimleri bu tür yolla Hadis elde etmek, rivâyet etmek ve sıhhatini tesbit etmek düşüncesine karşı çıkmışlar ve bunun Hadis Usûlü çerçevesinde sağlıklı bir yol olmadığını ileri sürmüşlerdir.¹⁷⁴

Cerh sebepleri (**Metain**) konusunda, Kûtu'l-Kulûb'da pek fazla bilgiye tesadûf edemiyoruz. Sadece Kizb'in râvî ve hadisinin reddine sebep olduğuna işaret edilmekte.¹⁷⁵ Bunun dışında bizzat Ebû Tâlib, devreye girmeden Hadis âlimleri tarafından ileri sürülen, tanınmamak (Cehâlet), sika olanlar hariç bir ravinin infiradı, hadisi lafzan sevketmeme ve ravinin hadis hıfzı ve dersine itina göstermemesi gibi tazif sebeplerinin fukahâ ve âlim billah olan zevâtın yanında ravinin za'fiyetine sebep olmayacak unsurlar olarak mütalaa edildiğini söylemektedir.¹⁷⁶

¹⁷² *Hatib, Kifâye, s. 133.*

¹⁷³ *Misâl için bkz., Kûtu'l-kulûb, I, 15-16, 452; II, 435.*

¹⁷⁴ *Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz., Bilal Saklan, Kûtu'l-kulûb, s. 124-125.*

¹⁷⁵ *Kûtu'l-kulûb, I, 362.*

¹⁷⁶ *a.g.e., I, 361.*

Görüldüğü gibi, bu konuda Ebû Tâlib, Hadis âlimlerinden oldukça farklı düşünmekte ve hatta onlara muhalefet ederek, uğraşmış oldukları ilim dalının muhdes olduğunu söylemektedir. Bunda da kanaatimizce, Mekki'nin sûfilik yönü oldukça etkili olmuştur. Çünkü, kendisi gibi düşünen âbid zâhid kişiler Hadisçilerle sistem çatışması içerisine girmişler ve hadis alma, rivâyet ve tashih yollarında farklı değer yargılarına uymuşlardır. Böyle olunca da, haliyle farklı düşüneceklerdir. Sûfi; keşf, ilham ve rüyayı hadis alma, rivâyet, ve tashih yollarından kabul ederken, muhaddis bunları reddedecek ve bu ilmîn erbabınca ortaya konulan kaidelere göre değerlendirme yapacaktır.

E. ZAYIF HADİSLE AMEL

Kısaca, Sahih ve Hasen hadisin şartlarını kendisinde cemetmeyen hadis diye tanımlayabileceğimiz **Zayıf Hadis**¹⁷⁷ adı geçen şartları ihtiva etmemesi bakımından da çeşitlilik arzeder. Bu şartların yokluğu, hadisin çeşitli yönlerden cerh edilmesiyle anlaşılır. Buna göre, hadisin ravisi bazen adâlet yönünden mecruh olabilir, bazen de zabtına taalluk eden halleri dolayısıyla ta'n edilir. Neticede Hadis: **Metruk, Münker, Muallel, Müdrec...** gibi çeşitlere ayrılır. İbn Hıbban (354/965); zayıf Hadisleri 49'a ayırırken, İbnu's-Salah(643/1245) 42'ye, bir başkası 63'e, bazıları da 129 çeşide ayırmıştır.¹⁷⁸

Sihhati gerektiren sıfatları kaybolmuş hadisler, her ne kadar zayıf adıyla bir grub teşkil ederlerse de, bunlar kaybettikleri sıfatların önemine göre, birbirinden farklı za'fiyet derecelerinde bulunurlar. Bu sebeble bazısı diğer bazısından daha zayıftır.¹⁷⁹

¹⁷⁷ İbnu's-Salâh, *Ulümü'l-Hadis* s. 63; *Suyûti, Tedrib* I, 144.

¹⁷⁸ *Suyûti, a.g.e.* I, 144.

¹⁷⁹ *Suyûti, a.g.e.*, I, 144-145; *Kâsîmi, Kavâid*, s. 109.

Zayıf Hadisle amel konusunda âlimler arasında ihtilâf söz konusudur. Bu konuda üç ayrı görüş vardır.¹⁸⁰

1. İster şer'î ahkâm konusunda olsun, isterse tergîb, terhîb ve fedail-i a'mâl konusunda olsun zayıf hadisle mutlak manada amel edilmez. Bu görüş; Yahya b. Main (233/847) ile Ebû Bekir İbnu'l-Arabî (340/951)'den nakledilmiştir. İleri sürmüş oldukları şart ve tavırlarından belli olduğuna göre Buhârî (256/870) ile Müslim (261/875) de bu kanaattedir.¹⁸¹ İbn Hazm (456/1064)¹⁸² ile Şevkânî (1250/1834) de aynı görüşü paylaşmışlardır.¹⁸³
2. Eğer konuyla ilgili başka bir haber vârid olmamış ise zayıf hadisle mutlak manada amel edilir. Ahmed b. Hanbel ve ona tâbi olarak Ebû Davud (275/888)'un bu görüşte olduğu rivâyet edilmiştir. Hatta Ahmed b. Hanbel'in "Eğer başka bir şey bulunmazsa zayıfla amel edilir", diğer bir rivâyette; "Zayıf Hadis, bizce reyden daha iyidir" şeklinde sözü nakledilmiştir.¹⁸⁴ Yalnız burada dikkat edilecek husus, Ahmed b. Hanbel'in kastetmiş olduğu zayıf, müteahhirin nezdinde istilah hâlini almış, sahîh ve hasenin şartlarını üzerinde bulundurmayan ve sahîhle hasenin dışında bir tür olmayıp, sadece sahîhin mukabili olan zayıf olmalıdır. Bu durumda hasen de bu tür hadisin içinde mütalaa edilebilir.¹⁸⁵ Nitekim İbn Teymiyye, Ahmed b. Hanbel'in bu sözünü izah ederken "Burada kastedilen zayıf, metruk olan zayıf değil, aksine kastedilen zayıf, hasendir" demiştir.¹⁸⁶

¹⁸⁰ *Leknevî, Ecvibe, s. 50.*

¹⁸¹ *Kâsimî, a.g.e., s. 113.*

¹⁸² *Kâsimî, a.g.e., aynı yir.*

¹⁸³ *Kevserî, Makâlât, s. 45.*

¹⁸⁴ *Leknevî, a.g.e., s. 46-47; Kâsimî, a.g.e., s. 113.*

¹⁸⁵ *Leknevî, a.g.e., s. 47.*

¹⁸⁶ *Minhâc, II, 191.*

3. Akâid ve ahkâm konularında değil de, sadece fedâil-i a'mâl, mev'iza, kıssa, terğib ve terhib konularında zayıf hadisle amel edilir. İsnadı ve rivâyetinde tesahül gösterilir. Bazı şartlarla bu muhakkiklerin nezdinde mutemed bir görüş olarak kabul edilmiştir. İleri sürülen şartara gelince, İbnu's-Salâh ile Nevevî (676/1277)'nin, hadisin kabul edilebilmesi için sadece fedâil-i a'mâl ve benzeri konularda olmasını şart koştuklarını Suyûtî (911/1505) söylemiştir.¹⁸⁷ Daha sonraları İbn Hacer (852/1448) buna şu üç şartı ilave etmiştir.

a) Rivâyet edilen hadis çok zayıf olmayacak

b) Kitap veya sahîh sünnetle sabit olan bir asla dayanacak

c) Kendinden daha kuvvetli bir delile muhalif olmayacak.

Son iki madde, İzz b. Abdisselam (660/1262) ile İbn Dakiki'l-îyd'den de rivâyet edilmiştir.¹⁸⁸

Bu durumda zayıf hadisle amel için aranan şart dört olmaktadır.

Fedâil-i de ahkâm gibi dinin esaslarından sayan, dolayısıyla bu prensiplerin de çürük bir temel üzerine bina edilemeyeceğini ifade eden Subhi es-Sâlih ileri sürülen bu şartlara rağmen, zayıf hadisle amel etmeyi kabul etmemekte ve şöyle demektedir: "Gerek şer'î ahkâm ve gerekse fedâil babında elimizde başkasına luzum bırakmayacak kadar çok sahîh ve hasen hadis vardır..."¹⁸⁹

Zayıf Hadisi rey ve kıyasa tercih eden ve bunun İmam Ahmed b. Hanbel'in mezhebi olduğunu söyleyen Mekkî; terğib, terhib ve tezhid ile fedâil-i a'mâl konusundaki mürsel ve maktu hadislere karşı gelinemeyeceği gibi reddedilemeyeceği kanaatindedir.¹⁹⁰ Ebû Tâlib, kendisiyle amel edilebilecek hadisi şöyle tanımlamaktadır. "Hadis iki asır dilden dile dolaşır veya üç nesil onu rivâyet eder veyahut da bir asır dilden dile dolaştığı halde

¹⁸⁷ Suyûtî, a.g.e., I, 252; Kâsimî, a.g.e., s. 116.

¹⁸⁸ Suyûtî, a.g.e., I, 252; Leknevî, a.g.e., s. 43-44.

¹⁸⁹ Suphi es-Sâlih, Hadis ilimleri, s. 178-179.

¹⁹⁰ Kitu'l-kulüb, I, 362-363.

o asrın âlimleri inkâr etmez ve meşhur olur da müslümanlardan hiçbiri inkar etmezse, Kitap, sahîh sünnet ve icma'ı ümmete muhalefet etmesi veya eimmeden sadık olanların şehâdetiyle nakledenin yalancılığı ortaya çıkması hariç, senedi hakkında söz söylenmiş bile olsa bu hadisle amel edilir.¹⁹¹

Tarıftan anlaşıldığına göre Mekkî, isnâdı hakkında söz söylenmiş bile olsa zayıf hadisle amel için bazı şartlar ileri sürmüştür.

1. Müslümanların inkar etmediği bu hadis, Kitap, sahîh sünnet ve ümmetin icmâsına muhalefet etmeyecek.
2. Ravisinin yalancılığı ortaya çıkmayacak.
3. Hadis, fedâi-l a'mâl, terhib, terhib konularında olacak.

Görüldüğü gibi şartlar İbn's Salâh, Nevevî ve İbn Hacer gibi âlimler tarafından ileri sürülmüş diğer bir tâbîrle sistemleştirilmiş şartların hemen hemen aynısıdır.

Bazan Mürsel ve Maktu haberlerin, eimme rivâyet ettiği için bazı Müsned haberlerden daha sahîh olabileceğini iddia eden¹⁹² Mekkî, bu konudaki görüşünü desteklemek için bazı âlimlerden nakilde bulunmakta¹⁹³ ve zayıf hadisin rivâyet edilmesi için de pek çok gerekçe ileri sürmektedir. Buna göre;

1. Evvelâ biz hadisin bâtil olduğuna dair yakînî bir bilgiye sahip değiliz.
2. Hadisi duymuşuz ki onu rivâyet ediyoruz. Bu bizim için bir delildir. Şayet hata yaparsak hakikat Allah indindedir. Bu durumda biz mazuruz.
3. Kitap ve Sünnete muhalif olmayan haberleri reddetmemiz gerekmez. Zira Kitap ve Sünnet de buna delâlet etmektedir.
4. Biz husn-i zanla emrolunduk, zannın çoğundan nehyolunduk. Ayrıca su-i zan da zemmedilmiştir.

¹⁹¹ a.g.e., I, 362.

¹⁹² a.g.e., I, 360.

¹⁹³ a.g.e., I, 362 vd.

5. Herhangi bir şeyin hakikatine ancak görmek (muayene) yoluyla erişebiliriz. Başka yol yoktur. Öyle olunca nakledenlere hüsn-i zan besleyerek, kalbimiz mutmain olduğu halde gelen haberi tasdik ve taklid etmek zorundayız.
6. Mümin selefimizin bizden hayırlı olduklarına inanmamız gerekmektedir. Ayrıca biz, ne Rasûlüllâh (s.a.v.)'a ne de ashabına yalan isnad ederiz. Bizim fevkimizde oldukları halde, onların yalan söylediklerini nasıl zannederiz.
7. Biz bütün ilmi kuşatmış, elde etmiş değiliz. Böyle olunca sahîh bir vecihten rivâyet edilme ihtimalinden dolayı nasıl sahîh hadisler bazan zayıf isnadla rivâyet edilirse, aynı şekilde bazan da zayıf hadisler sahîh isnadla gelebilir.
8. Taz'if sebeleri düzenli bir şekilde tanzim edilmiş değildir. Çünkü Hadis ehlinin zayıf kabul ettiği birisini, bir başkası kuvvetli görmekte, bazısının cerh ve zemmetiğini bir diğeri övmekte veya adâletli saymaktadır. Böyle olunca da kişi hakkında verilen hüküm de farklı olabilmektedir. Bu durumda kendisinden üstün veya dengi olmayan bir kişinin sözüyle o kimsenin hadisi reddedilemez.
9. Her ne kadar ravinin meçhul olması, güvenilir bir ravinin dışında kendine has bir rivâyetle tek kalması, rivâyet etmiş olduğu hadisi lafzan sevketmemesi ve ravinin hadis hıfzı ve dersine itina göstermemesi gibi bazı durumlar hadis ravilerinin zayıf, rivâyet etmiş oldukları hadislerin kusurlu oluşuna sebep kabul etmiş ise de; fakihler ve âlim billah olan zatların yanında bunlar cerh ve ta'dil sebebi olmamaktadır. Böyle durumlarda bazan bazı hafızlar cüretle konuşmuşlar, cerhde haddi aşmışlar ve söylemiş oldukları sözde ileri gitmişlerdir. Halbuki hakkında söz söylenen kişi söz söyleyenden daha faziletli, âlim billah olan zümre yanında daha yüksek derecede olabilir. Bu durumda da cerh cerhedene dönmüş olur.
10. Hadis ashabının zayıf kabul ettiği bazı kişiler âhîret âlimlerinden ve mafîret ehlinden olabilir. Bu kişilerin rivâyet ve hadiste bazı Hadis ashabının takip ettikleri yolların dışında

mezhepleri vardır. Böyle olunca da rivâyetlerinde kendi mezheplerine göre hareket ederler. Bu durumda Hadis ehli onun aleyhine değil, o Hadis ashabının aleyhine delil olur. Zira o, Hadis ashabının dışında kendi ashâbı arasında zayıf kabul edilmiş değildir. Çünkü, Hadis ehli onun ashabını mezhebinin dışında görmüştür.¹⁹⁴

Ebû Tâlib'in ileri sürmüş olduğu bu gerekçelerin hepsi aynı seviyede değildir. Bunlar içerisinde 7. ve 8. gerçekler kabul edilebilir ama, diğerleri münakaşa götürür. Bir defa, biz hadisin zayıf olduğunu kesin olarak bilemediğimiz gibi, aynı şekilde sahih olduğunu da kesin olarak bilemeyiz. Değilse, bu hadisler de bilinen, kabul edilmiş sahih bir tarikten rivâyet edilmiş olurdu. Halbuki mücerred rivâyeti, hadisin doğru ve sahih oluşuna delil değildir. Çünkü pek çok hadis çeşitli gayelerle uydurulmuş ve Rasûlullah (s.a.v.)'a nisbet edilmiştir.¹⁹⁵ Bundan dolayıdır ki bize gereken kabul etmezden önce, bu hadislerin Hz. Peygamber'e aidiyyetini tesbite çalışmaktır.

Hüsn-i zanla ibâdet etmek, nakledenlere hüsn-i zan beslemek; Allah'ın Kitâbı'ndan sonra, teşriin ikinci kaynağı durumunda bulunan Hz. Peygamber'in sünnetinin muhafazasına, her türlü desîse, ilâve ve noksanlıktan korunmuş olabileceğini göstermez. Nitekim hadis uydurma hareketi içerisinde bilinen bazı şeyler bunu te'kid etmektedir. Zira, hadis uyduran birine bu durum sorulduğunda, bunda ecrin olduğunu söylemiş, hatta bazıları; "Biz Peygambere yalan isnad etmiyoruz. Aksine biz Peygamber namına yalan söylüyoruz." demiştir.¹⁹⁶ Bir kısmı da, hasbîlik düşüncesiyle veya halkın kalbini rikkate getirmek gayesiyle hadis uydurmuşlardır. Böyle olunca, hadislerin sıhhatini tesbitte hüsn-i

¹⁹⁴ *Kütü'l-kulüb*, I, 361-362.

¹⁹⁵ *Yaşar Kandemir, Meczû Hadisler*, s. 23-61.

¹⁹⁶ *İbnu'l-Cev'î Mevzuat*, I, 40.

zan değil de, araştırma ve tetkik, ravilerin adâlet ve zabt durumları ile hadis alışı biçimlerinin incelenmesi esas alınmalıdır. Burada yapılan iş, Ebû Tâlib'in de kendisinden önceki bazı âlimlere uyarak düşündüğü gibi gıybet değildir.¹⁹⁷ Çünkü yapılan iş bazı ileri gelen âlimlerin de dediği gibi, "Dindir, dinin kimden alındığına dikkat edilmelidir".¹⁹⁸

Bilindiği gibi, Fukâhâ ve âlim billah olan kimselerin yanında cerh ve ta'dil sebebi kabul edilmeyen, ravinin mechul olması, rivâyetinde sika bir raviye muhalefet ederek yalnız kalması gibi sebepler Hadis Usülcülerince cerh sebebi sayılmış ve ravi zayıf olarak nitelendirilmiştir. Âriflerin ve mutasavvıfların ileri sürdükleri keşf, ilham ve rüya yoluyla hadis alma ve tashih yolları da daha önce de ifade edildiği gibi, yine Hadisçiler tarafından kabul edilmemiştir.

Adı geçen bu hususlar Ebû Tâlib el-Mekkî'nin zayıf noktalarıdır. Bu durum, daha önce de belirtildiği gibi Mekkî'nin za'f ve tesahülle mârûf hocalardan hadis almış, onlara talebelik yapmış olmasından kaynaklanabilir. Ayrıca, va'zla meşguliyeti de bu konuda etkili olmalıdır. Zayıf Hadis konusundaki bu gevşek tutumundan dolayı o, İbnu'l-Cevzî, İbn Kesîr ve İbn Teymiyye gibi âlimler tarafından tenkid edilmiştir.¹⁹⁹

Bütün bunlara rağmen konunun başında da ifade edildiği gibi, Ebû Tâlib bu meselede ilk de değildir, yalnız da. Ondan önce de bu şeklide düşünenler olmuştur.

¹⁹⁷ *Kûtu'l-kulûb*, I, 363.

¹⁹⁸ *Müslim, Sahih (Mukaddime)*, I, 14.

¹⁹⁹ *İbnu'l-Cevzî, Muntazam*, VII, 189; *İbn Kesîr, Bidâye*, XI, 319; *İbn Teymiyye, Resâil*, II, 177-178.

F. HADİSLERİN MÂNÂ İLE RİVAYETİ

Hadis âlimleri, fakihler ve usûlcüler hadis metnini bile bile değiştirmeyi caiz görmedikleri gibi, lafzın delalet etmiş olduğu manayı hakkıyla bilmeyen, manayı değiştirebilecek lafız ve terkipleri tefrik edemeyen kimsenin de meşrû bir maksatla da olsa hadis lafzının yerine müteradifini koymasını da caiz görmemişlerdir. Arap diline gerçek manada vâkıf, lafız, meâni ve terkiplerin inceliklerini bilebilen ve Hadisin hükmünü hiçbir şekilde değiştirmeksizin başka bir lafız ile nakletmeye muktedir olan âlime göre mana ile rivâyet etmenin (Rivâyet bi'l-mâ'nâ) caiz olup olmadığı meselesi âlimler arasında ihtilâflı bir konudur.

Hadis ashâbı ile fukahâ ve usûlcülerden bir grup Arap diline gerçek manada vâkıf olan âlimin de hadisi işittiği lafız ile rivâyet etmesini vâcip görmüşler ve lafzın hiçbir şekilde değiştirilmesine cevaz vermemişlerdir. Sahâbeden; Ömer b. el-Hattâb, Abdullah b. Amr ve Zeyd b. Erkam, tâbiûndan: Kâsım b. Muhammed, İbn Sîrîn, Recâ b. Hayve²⁰⁰ ile İbrahim b. Meysere, İbn Mehdî, Süfyân b. Uyeyne gibi eimme buna kâil olmuşlardır²⁰¹. İbn Ömer'in de bu görüşte olduğu rivâyet olunmuştur. İbn Hazm ile diğer Zâhiriye ulemasının hepsi de mana ile rivâyeti haram görmüşlerdir.²⁰²

²⁰³ İçlerinde Vâsile b. el-Eska', Hasen el-Basrî, Âmir eş-Şa'bi ve dört imâmın da bulunduğu büyük bir çoğunluk hadisin

²⁰⁰ Ramehurmuzî, Muhaddis, s. 535,538.

²⁰¹ Süyûti, Tedrî, II, 98: krş., Ahmed Naîm, Tecrid Mukaddimesi, s. 454.

²⁰² Süyûti, aynı yer: Ahmed Naîm, a.g.e., aynı yer.

²⁰³ Ramehurmuzî, a.g.e., s. 535.

manasını bozmamak şartıyla değişik lafızlarla rivâyet edilmesinde bir beis görmemişlerdir.²⁰⁴

İbn Hacer bu konudaki ihtilâflara da işaret ederek şöyle demektedir: "Hadisin mana ile rivâyetine gelince bu konudaki ihtilâf da meşhurdur. Hadiscilerin çoğu mana ile rivâyetin caiz olduğu görüşündedirler ve bu husustaki en kuvvetli delilleri İslam şeriatının yabancı milletler için kendi dilleri ile izahının cevazı üzerindeki icmadır. Buna göre dine taalluk eden bir şeyin yabancı dile çevrilmesi caiz olunca, aynı şeyin yine Arapçaya çevrilmesindeki cevaz evla olur. Zira Arapça bir metnin mana ile rivâyeti yine aynı metnin Arapça olarak değişik kelimelerle ifade edilmesi bir bakıma tercemesi demektir."²⁰⁵

Ebû Tâlib el-Mekkî de yukarıdaki şartları üzerinde bulundurmak kaydıyla bir âlimin hadisi mana ile rivâyet edebileceğine kâil olanlardandır.

Mekkî, Kûtu'l-Kulûb'daki haberlerin durumlarını anlatırken bunları ezber yoluyla elde ettiğini, çok azı hariç mana ile sevk ettiğine işaret etmekte ve pek çok yerde haberlerin lafızlarına itibar etmediğini, hepsinde mananın korunmasına dikkat ettiğini ifade ettikten sonra şöyle demektedir: "Çünkü, eğer sen kelâmın tasrîfini ve meâninin vecihlerindeki farklılığı bildikten, iki lafız arasındaki manayı tefrik ettikten ve tahriften uzaklaştırdıktan sonra manayı ifade edersen, lafızların tahrir edilmesi, yazılması bence vacip değildir."²⁰⁶

Görüldüğü gibi Ebû Tâlib mana ile rivâyet için, Arap dilini ve kelimelerin delalet etmiş olduğu manaları iyi bilmeyi ve manayı tahriften kaçınmayı şart koşturmuştur. Nitekim rivâyet bi'l-mana'yı kabul eden âlimler de bu şartları ileri sürmüşlerdir.

²⁰⁴ Delilleri için de bkz., *Hatib, Kifâye*, s. 198 vd. *Suyûti, a.g.e., II, 99vd.*

²⁰⁵ *İbn Hacer, Nuhbe, terc., Talat Koçyiğit, s. 65.*

²⁰⁶ *Kûtu'l-kulûb, I, 359.*

Mekkî, bu konuda ilk ve yalnız olmadığını ihsas ettirmek için daha sonra mana ile rivâyete cevâz veren biraz önce zikrettiğimiz eimmenin listesini sahâbeden başlayarak vermiştir.²⁰⁷

Öte yandan Ebû Tâlib, İbn Sîrîn'in "Hadisi on kişiden dinliyordum. Lafızlar muhtelif olduğu halde mana birdi" sözünü naklettikten sonra mana ile rivâyetin caiz olmasının gerekli oluşunu şöyle anlatmıştır; "... bundan dolayı, sahâbe, Hz.Peygamber'den rivâyet etmiş oldukları hadiste ihtilâf etmişlerdir. Kimi, hadisi tam olarak rivâyet ederken, kimi muhtasar olarak sevk etmiş, bazıları lafzen rivâyet etmiş, bazıları da daha musamahakâr davranarak manaya muhâlefet etmediği müddetçe farklı lafızlarla ifade etmişlerdir. Bunların hiçbiri bilerek yalanı düşünmemişler, aksine hepsi doğruyu kastetmişlerdir."²⁰⁸

Bir başka gerekçesi de Kur'ân lafzının 7 harf üzere kıraatının caiz olmasıdır. Bu konuda bir hadisin lafzındaki bir harfi soran kişiye Yahya b. Saîd el-Kattân'ın vermiş olduğu şu cevapla istişhad etmiştir: "Elimizde Allah'ın Kitâbından daha yücesi yoktur. Onda bile 7 harf üzerine okuma ruhsat verilmiştir. Böyle olunca hadis lafızlarında fazla ince eleyip sık dokumayın."²⁰⁹

Hadisciler, bir hadisi mana ile rivâyet eden kimsenin mütaakiben "**Ev kema kâle:** yahut Rasûlullah (s.a.v.)ın buyurdıkları gibi" veya "**Ev nahvehû:** yahut onun gibi" veyahut da "**Ev şibhehû:** yahut bu kelâm-ı şerifin benzerini buyurdu" demesi gerektiğini söylemişlerdir.²¹⁰ Nitekim sözün manalarını herkesten daha iyi anladığı halde, sahâbeden bir takımlarının yanlış olmak korkusuyla böyle demiş oldukları sabittir. İbn

²⁰⁷ *Kûtu'l-kulûb*, I, 360.

²⁰⁸ a.g.e., aynı yer.

²⁰⁹ a.g.e., aynı yer.

²¹⁰ *Suyûti, Tedrip*, II, 102-103.

Mesud'un, Ebû'd-Derda'nın ve Enes b. Mâlik'in böyle bir ihtiyatta bulunduğu rivâyet edilmiştir.²¹¹

Ebû Tâlib el-Mekkî de yapmış olduğu bütün rivâyetlerinde bu usûlü takip ettiğine bizzat kendisi dikkat çekmiş; "biz bütün rivâyet etmiş olduğumuz haberlerde "ev kemâ kîle= yahut denildiği gibi", " ve nahvehû = onun gibi", " ve şibhehu = benzeri ifadelerini söyleriz"; daha sonra bu ihtiyatta bulunan bazı sahâbeye işarette bulunmuştur.²¹² Rivâyet bil-mana konusundaki bu müsâmahakâr tutumundan kaynaklanacak ki Ebû Tâlib herhangi bir hadisin şerhi sadedinde söylenilen eimme ve âlimlere ait sözlerin naklinde de sadece mananın doğru olmasını yeterli görmekte lafızlara dikkat etmemektedir. Mesalâ "ilim talebi farzdır" hadisinin şerhinde pek çok kişiden nakilde bulunduktan sonra şöyle demektedir. "Bunlar bu haberin manasını açıklamak için âlimlerin söylemiş oldukları sözlerdir. Bu sözleri mezheb ve düşüncelerini bildiğimiz için her grubun doğrultusuna uygun olarak hikâye ettik. Her söz ile icticac ettik, lafızlar bize, mana onlara aittir."²¹³

Görüldüğü gibi Rivâyet bil-mana konusunda da Ebû Tâlib el-Mekkî, ilklerden olmadığı gibi yalnız da değildir. Üstelik içlerinde sahâbe ve tâbiûndan olmak üzere pek çok eimme ve âlim bunu yapmışlardır.

G. MUHTELİFU'L - HADİS

Muhtelifu'l-Hadis, iki hadisin mana yönünden zâhiren birbirine zıt olarak vârid olması halinde, aralarında cem ve telif

²¹¹ *Suyûti, a.g.e., II, 103.*

²¹² *Kütü'l-kulûb, I, 360.*

²¹³ *a.g.e., I, 264.*

yapılması, yahut iki hadisten birinin tercihiyle diğ erinin terki ve tercih olunana amel edilmesidir. Hadis ilminin en önemli konularından biri kabul edilen bu meselede ilk kitap telif edenlerin başında İmam Şâfiî gelir.²¹⁴ Aslında İmam Şâfiî, Hz. Peygamber'den birbirini nakzeden hadisler vârid olmadığını açıklamış,²¹⁵ İbn Huzeyme (311/923) de; "Birbirine zıt iki hadisin var olduğunu bilmiyorum. Her kimde böyle bir hadis var ise, getirsin aralarını telif edeyim" demiştir.²¹⁶

Ebû Tâlib el-Mekkî de adı geçen âlimlerle aynı kanaati paylaşarak, Hz. Peygamber'in hadislerinin birbirini nakzedici olamayacağını söylemiş ve buna gerekçe olarak da Rasûlullah (s.a.v.)'in masum olmasını göstermiştir. Zâhirde görülebilen teâruzların ise te'vil hatasından kaynaklandığını ifade etmiştir. Mesela Hz. Peygamber'in, gelen fakir sözcülerine konuyu izah ederken buyurduğu, "...Bu, Allah'ın bir lutfudur, onu dilediğine verir..."²¹⁷ âyetinin bazı vehim sahipleri tarafından sözün başı düşünülmeden yanlış te'vil edildiğini, bunun neticesinde de hadisin başı ile sonunun birbirini nakzeder gibi görüldüğünü, bunun ise, Hz. Peygamber'in mâsûmiyyetinden dolayı câiz olamayacağını ileri sürmüştür.²¹⁸ Esasen aynı Hadis hakkında daha önce de şu mütalada bulunmuştu; "Bu söz, Rasûlullah (s.a.v.)'tan sâbit olmuştur ve sahihtir. Çünkü Hz. Peygamber hareketlerinde mâsûm olduğu gibi, sözlerinde de masumdur. Sözün evvelinin sonunu nakzetmesi söz konusu değildir."²¹⁹

²¹⁴ Bu konuyla ilgili bazı eserler de mevcuttur. İbn Kuteybe'nin "Te'vilu muhtelifi'l-hadis" adlı eseri M. Hayri Kırbasıoğlu tarafından "Hadis Müdâfasi" adı altında terceme edilmiştir. İ. Lütfi Çakan'ın "Hadislerde Görülen İhtilaf Yolları ve Çözüm Yolları" isimli doktora çalışması konuyu teknik yönden ele almaktadır,

²¹⁵ Şâfiî, Risale, s. 210 vd.

²¹⁶ Hatîb, Kifâye, s. 432-433.

²¹⁷ Mâide, 54.

²¹⁸ Kütü'l-kulûb, II, 405.

²¹⁹

· Ebû Tâlib el-Mekkî, âsârın ihtilâfî halinde, Kur'ân'a müracaat edilmesi kanaatindedir. Meselâ, kâfirlerin kıyâmet gününde hesaba çekilip çekilmemesi meselesinde insanların ihtilâf ettiklerini ifade ettikten sonra düşüncesini şöyle anlatmış "Bu konuda âsâr ihtilâf etmiştir. Bazısı hesaba çekileceklerine delâlet eder ve bu görüşte olanlar bunlarla istidlal ederler, bazısı da kâfirlerin hesaba çekilmeyeceklerine delalet eder ve hesaba çekileceklerini inkar edenler de bu hadislerle ihticac ederler. İhtilâf ânında ancak Allah'ın Kitâbı'na müracaat edilir, çünkü şifa O'ndadır, O'nunla müstağni kalınır." ve daha sonra da konuyla ilgili âyetlerle kendi görüşünü zikretmiştir.²²⁰

SONUÇ

Kaynaklarda hayatı hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığımız Ebû Tâlib el-Mekkî, eserlerindeki tavrından da anladığımız kadarıyla selefî bir yapıya sahiptir. O'nun; ilim, fikir, kültür ve ruh dünyasına etkili olmuş hoca ve şeyhleri farklılık arz etmektedir. Özellikle Hadis ilimleri konusunda kendilerinden istifade ettiği hocalarının bazısı bu sahada yetkili isimler olmasına rağmen, çoğunluğu mütesâhil ve zayıf kişilerdir.

Daha sonraki dönemlerde pek çok sûfî ve âlim üzerinde etkili olmuş ve İslâmî ilimlerde geniş bir bilgi birikimine sahip Ebû Tâlib`i: târihi kaynaklar, temel görüşleri Sehl et-Tüsterî'ye dayanan Ebû'l-Hasen b. Sâlim tarafından kurulduğu söylenen ve bu şahsın ismiyle meşhur olan tasavvuf ağırlıklı itikadi bir mezheb olan "Sâlimiyye", ye nisbet etse ve hatta bu mektebin görüşlerini geliştirdiğini ifade etse de o, özellikle fıkıh problemlerinin çözümünde belli bir mezhebi taklit etme yerine meseleyi Kur`ân ve Sünnetten istifade ile halletme cihetine gitmiştir.

EbûTâlib`in Hadis problemlerini ele alma ve değerlendirmede genelde Hadisçilerle paralellik arz etmesine mukâbil, zaman zaman onlara ters düştüğü, hatta yer yer tenkid ettiği de olmuştur. Nitekim bu durumun eserine yansıdığını da görmekteyiz. Meşhur kitâbı Kûtu`b-kulûb incelendiğinde orada çeşitli vesilelerle zikredilen hadislerde isnad kullanımı, hadislerin lafzan sevk edilmesi ve diğer teknik konularda hadis mecmualarındaki titizliğin gösterilmediği müşehade edilmiştir. Kanaatimizce bu, onun sûfî ve vâiz olmasının yanısıra biraz önce de ifade edildiği gibi değişik yapıda hocalardan ders almış olmasından kaynaklanabilir. Ayrıca onun, Buhârî ve Müslim gibi Hadis ilimleriyle uğraşmayı meslek haline getirmemesi de bu hususta etkili olmalıdır. Bunun dışında değerlendirmemizde temel

kaynağımız durumunda bulunan Kâtu`l-Kulûb`un bir Hadis veya Hadis Usûlü mecmuası olmadığı da unutulmamalıdır. Ama bütün bunlara rağmen, yaptığı değerlendirme ve tesbitlere bakıldığında Ebû Tâlib el-Mekkî`nin oldukça güçlü bir âlim, eserinin de haklı olarak kaynak vasfını hâiz olduğu ortaya çıkmaktadır.

Kanaatimizce, gerek Ebû Tâlib el-Mekkî, gerekse kıymetli kitâbı, başta Tasavvuf ilmi olmak üzere, Tefsir, Kelâm ve Fıkıh ilimleri açısından tetkik edilmeli, değerlendirilmelidir.